

Research Paper

Combinability and Heterosis in Diallele Crosses between Spring and Winter Canola

Mahtabeh Samadi Gorji¹, Nadali BabaeianJelodar² , Ghafar Kiani³, Valiollah Rameeh⁴
and Nadali Bagheri⁵

1- Ph.D. Student, Department of Genetics and Plant Breeding, Faculty of Agricultural Sciences, University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Sari, Iran

2- Professor, Department of Genetics and Plant Breeding, Faculty of Agricultural Sciences, University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Sari, Iran, (Corresponding author: nbabaeian@yahoo.com)

3- Associate Professor, Department of Plant Breeding, Faculty of Crops Sciences, Sari University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Sari, Iran

4- Associate Professor, Center of Research and Education of Agriculture and Natural Resources of Mazandaran Province, Organization of Research, Education and Promotion of Agriculture, Sari, Iran

5- Associate Professor, Department of Genetics and Plant Breeding, Faculty of Agricultural Sciences, University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Sari, Iran

Received: 21 December, 2024

Revised: 17 February, 2025

Accepted: 26 April, 2025

Extended Abstract

Background: Canola (*Brassica napus* L.) has become the third most valuable edible oilseed crop worldwide after soybean and oil palm. Considering the importance of canola cultivation, it is important to identify genotypes with high yield potential to obtain superior crosses. Combining ability can determine the capacity of an individual toward the transmission of superior performance to offspring. Diallele analysis is used as a very powerful and efficient method to estimate genetic parameters, gene function, specific and general combinability, and determine the amount of heterosis. In this study, therefore, diallele crossing was used in eight spring and winter cultivars to estimate the combinability and heterosis of these cultivars in terms of phenological and morphological traits to identify promising parents and hybrids for future breeding programs.

Methods: Four spring canola cultivars (RGS, Asa, Baharan, and Dalgan) and four winter cultivars (Zarfam, Nima, SLM2246, and Okapi) were crossed as a one-way diallele design in 2022-2023. The hybrids of the first generation, along with eight parents (36 genotypes in total), were evaluated in a randomized complete block design with three replications in 2023-2024. The studied traits included the number of days to flowering, the number of days to maturity, plant height, length of the main branch, the number of sub-branches, the number of pods in the main branch, the number of pods in the sub-branch, pod length, the number of grains per pod, 1000-grain weight, and seed yield. Statistical calculations of the measured data were performed using DIALL (1.1) and SPSS (16) software.

Results: The results of diallele analysis in both general combinability (GCA) and specific combinability (SCA) were significantly different among the parents and hybrids for all the investigated traits; therefore, additive and non-additive components play a role in the inheritance of all traits. On the other hand, the estimates of GCA variances were higher than the SCA variance in all the studied traits, indicating that additive variance was more than the non-additive variance. Spring genotypes with negative and significant GCA for the number of days to flowering will be prioritized to reach early cultivars. Negative and significant results of SCA were observed in six crossings for this trait. Most crosses with negative and significant SCA had at least one parent with negative and significant GCA for this trait. In terms of plant height, RGS and Dalgan genotypes showed significant negative GCA. Six hybrids had negative and significant SCA for plant height; hence, they can be used to reduce height in breeding programs. There was a positive and significant GCA in increasing the number of pods in the main branch of the Baharan, Dalgan, and Asa genotypes and the number of pods in the sub-branch of the Nima, SLM046, and Okapi genotypes. Therefore, these genotypes will be prioritized to increase these traits. In addition, positive and negative SCA were observed in crosses for these traits. Asa, Baharan, and Zarfam genotypes with positive and significant GCA were recognized as the best combiners to increase the number of seeds in the pod. Seven hybrid compounds with positive and significant SCA were recognized as superior compounds for increasing this trait. Asa and Dalgan genotypes with significant positive GCA were considered among the desirable genotypes for increasing grain

yield. SCA was observed positively and significantly in 11 crosses, which indicated the non-additive effect of genes to increase this trait. The degree of heterosis compared to the superior parent for the number of days to flowering trait in most of the crosses was significant in the negative direction. Varieties RGS×Okapi, Baharan × Okapi, and Asa × Okapi crosses with significant heterosis will be given priority in terms of early maturity. Considering the desirability of shortening in rapeseed, RGS × Asa and RGS × Zarfam crosses with significant negative heterosis are preferred for height reduction. The crosses SLM046 × Okapi and Asa × Zarfam showed the highest amount of heterosis in the number of pods in the main branch. The crosses Nima × Okapi, SLM046 × Okapi, and Baharan × Dalgan with the highest amount of heterosis will be prioritized to improve the number of pods in the branch. RGS × Okapi, Baharan × Dalgan, Asa × Okapi, and RGS × Zarfam crosses showed significant positive heterosis in terms of the number of seeds in the pod. In terms of grain yield, Dalgan × Okapi, Dalgan × SLM046, Zarfam × SLM046, Baharan × Zarfam, and Nima × Okapi crosses are preferred with the highest amount of heterosis.

Conclusion: The estimation of traits' combinability showed that RGS and Dalgan cultivars were the best general combiners to reduce the number of days to flowering, the number of days to maturity, and plant height. Therefore, these cultivars can be considered a source of desirable alleles to achieve early maturity. In addition, Asa and Baharan cultivars were recognized as the best combiners to increase yield and some related traits. Nima × Okapi, Dalgan × Okapi, RGS × Dalgan, and Asa × Okapi crosses were the best specific combiner hybrids for increasing yield and some related traits, while these crosses showed positive and high heterosis in seed yield. Therefore, their parents can be suggested for the production programs of new cultivars and improvement of canola genotypes for seed yield.

Keywords: Combinability, Diallel, Heterosis, Rapeseed

How to Cite This Article: Samadi Gorji, M., BabaeianJelodar, N., Kiani, Gh., Rameeh, V., & Bagheri, N. (2025). Combinability and Heterosis in Diallele Crosses between Spring and Winter Canola. *J Crop Breed*, 17(3), 30-44
DOI: 10.61882/jcb.2024.1592

مقاله پژوهشی

تجزیه ترکیب پذیری و هتروزیس در تلاقی دای آل بین ارقام بهاره و زمستانه کلزا

مهتابه صمدی گرگی^۱، نادعلی بابائیان^۲، غفار کیانی^۳، ولی الله رامنه^۴ و نادعلی باقری^۵

- ۱- دانشجوی دکتری، ژنتیک و به نژادی گیاهی، دانشکده علوم زراعی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری، ساری، ایران
 ۲- استاد، گروه ژنتیک و به نژادی گیاهی، دانشکده علوم زراعی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی، ساری، ایران، (نویسنده مسوول: nbabaeian@yahoo.com)
 ۳- دانشیار، گروه اصلاح نباتات، دانشکده علوم زراعی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری، ساری، ایران
 ۴- دانشیار، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان مازندران، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، ساری، ایران
 ۵- دانشیار، گروه ژنتیک و به نژادی گیاهی، دانشکده علوم زراعی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری، ساری، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۶

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۹
صفحه: ۳۰ تا ۴۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

چکیده مبسوط

مقدمه و هدف: کلزا (*Brassica napus* L.) به سومین محصول با ارزش دانه های روغنی خوراکی در سراسر جهان پس از سویا و نخل روغنی تبدیل شده است. با توجه به اهمیت کشت کلزا، شناسایی ژنوتیپ هایی با برخورداری از پتانسیل عملکردی بالا برای به دست آوردن تلاقی های برتر دارای اهمیت است. توانایی ترکیب پذیری می تواند ظرفیت یک رقم را جهت انتقال عملکرد برتر به نتاج مشخص کند. تجزیه و تحلیل دای آل به عنوان روشی بسیار قوی و کارا به منظور برآورد پارامترهای ژنتیکی، عمل ژن ها، ترکیب پذیری خصوصی و عمومی و تعیین میزان هتروزیس استفاده می شود. لذا، در این پژوهش از تلاقی دای آل در هشت رقم بهاره و زمستانه بهره گرفته شد تا توانایی ترکیب پذیری و هتروزیس این ارقام از نظر صفات فنولوژیک و مورفولوژیک برای انتخاب برترین والد ها و تلاقی ها مورد بررسی قرار گیرند.

مواد و روش ها: چهار رقم کلزای بهاره (Dalgan, Baharan, and RGSAsa) و چهار رقم زمستانه (Okapi, SLM2246, Nima, and Zarfam) در سال زراعی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ به صورت طرح دای آل یک طرفه تلاقی داده شدند. دورگ های نسل اول به همراه هشت والد (جمعاً ۳۶ ژنوتیپ) در قالب طرح بلوک کامل تصادفی در سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ ارزیابی شدند. در این آزمایش، صفات تعداد روز تا گلدهی، تعداد روز تا رسیدگی، ارتفاع گیاه، طول شاخه اصلی، تعداد شاخه های فرعی، تعداد خورجین در شاخه اصلی، تعداد خورجین در شاخه فرعی، طول خورجین، تعداد دانه در خورجین، وزن هزار دانه و عملکرد دانه با انتخاب تصادفی پنج بوته از هر کرت اندازه گیری و مورد مطالعه قرار گرفتند. محاسبات آماری داده های اندازه گیری شده توسط نرم افزارهای (DIAL (1.1 و SPSS (16 صورت گرفت.

یافته ها: نتایج تجزیه دای آل نشان دادند که میانگین مربعات توانایی ترکیب پذیری عمومی (GCA) و خصوصی (SCA) در همه صفات معنی دار بود، بنابراین اجزای افزایشی و غیر افزایشی در وراثت کلیه صفات نقش دارند. از طرفی، در تمامی صفات مورد مطالعه واریانس GCA نسبت به واریانس SCA بیشتر بود که نشان دهنده اهمیت بیشتر اثر افزایشی ژن ها در کنترل این صفات بود. ژنوتیپ های بهاره با برخورداری از ترکیب پذیری عمومی منفی و معنی دار برای تعداد روز تا گلدهی جهت رسیدن به ارقام زودرس در اولویت خواهند بود. نتایج ترکیب پذیری خصوصی در شش ترکیب تلاقی برای این صفت به صورت منفی و معنی دار مشاهده شد. اغلب تلاقی های با ترکیب پذیری خصوصی منفی و معنی دار دارای حداقل یک والد با ترکیب پذیری عمومی منفی و معنی دار برای صفت تعداد روز تا گلدهی بودند. از لحاظ ارتفاع گیاه، ژنوتیپ های RGS و Dalgan ترکیب پذیری عمومی منفی و معنی دار نشان دادند. شش ترکیب تلاقی دارای ترکیب پذیری خصوصی منفی و معنی دار برای ارتفاع بوته بودند، لذا می توانند برای کاهش ارتفاع در برنامه های به نژادی استفاده شوند. از لحاظ افزایش تعداد غلاف در شاخه اصلی، ژنوتیپ های Baharan و Dalgan و Asa و افزایش تعداد غلاف در شاخه فرعی ژنوتیپ های SLM046, Nima و Okapi ترکیب پذیری عمومی مثبت و معنی دار داشتند. بنابراین، این ژنوتیپ ها برای افزایش این صفات در اولویت خواهند بود. ضمن این که ترکیب پذیری خصوصی به صورت مثبت و منفی معنی دار در ترکیب تلاقی ها برای این صفات مشاهده شد. ژنوتیپ های Baharan, Asa و Zarfam با برخورداری از ترکیب پذیری عمومی مثبت و معنی دار به عنوان بهترین ترکیب شونده جهت افزایش تعداد دانه در غلاف شناخته شدند. هفت ترکیب تلاقی با داشتن ترکیب پذیری خصوصی مثبت و معنی دار به عنوان ترکیبات برتر برای افزایش این صفت شناخته شدند. ژنوتیپ های Asa و Dalgan با ترکیب پذیری عمومی مثبت معنی دار برای افزایش عملکرد دانه در زمره ژنوتیپ های مطلوب محسوب شدند. ترکیب پذیری خصوصی در ۱۱ تلاقی به صورت مثبت و معنی دار مشاهده شد، که نمایانگر اثر غیر افزایشی ژن ها برای افزایش این صفت بود. میزان هتروزیس نسبت به والد برتر برای صفت تعداد روز تا گلدهی در اغلب تلاقی ها در جهت منفی معنی دار گردید، که از نظر رسیدن به ارقام زودرس تلاقی های Okapi × RGS, Baharan × Okapi و Asa × Okapi با میزان هتروزیس منفی و معنی دار در اولویت خواهند بود. با توجه به مطلوبیت پاکوتاهی در کلزا، تلاقی های RGS × Asa و RGS × Zarfam به ترتیب با هتروزیس منفی معنی دار برای کاهش ارتفاع در اولویت هستند. تلاقی های Okapi × SLM046 و Asa × Zarfam بیشترین میزان هتروزیس تعداد غلاف در شاخه اصلی را داشتند. تلاقی های Okapi × Nima, SLM046 × Okapi و Baharan × Dalgan با بیشترین میزان هتروزیس برای بهبود تعداد غلاف در شاخه فرعی در اولویت خواهند بود. تلاقی های Okapi × RGS, Baharan × Dalgan و Asa × Okapi هتروزیس مثبت معنی دار از لحاظ تعداد دانه در غلاف داشتند. از لحاظ عملکرد دانه، تلاقی های Dalgan × Okapi, Baharan × Dalgan و Asa × Okapi بیشترین میزان هتروزیس مثبت معنی دار از لحاظ تعداد دانه در غلاف داشتند. با دارا بودن بیشترین میزان هتروزیس در اولویت هستند.

نتیجه گیری: برآورد ترکیب پذیری صفات نشان داد که ارقام RGS و Dalgan به عنوان بهترین ترکیب شونده های عمومی در جهت کاهش تعداد روز تا گلدهی، تعداد روز تا رسیدگی و ارتفاع گیاه بودند. لذا این ارقام می توانند به عنوان منبع آل های مطلوب برای دستیابی به زودرسی مد نظر قرار گیرند. همچنین، ارقام Asa و Baharan در جهت افزایش عملکرد و برخی صفات مرتبط با آن به عنوان بهترین ترکیب شونده شناخته شدند. تلاقی های Okapi × Nima, Dalgan × Okapi و RGS × Dalgan برای افزایش عملکرد و برخی صفات مربوط به آن، بهترین ترکیب شونده خصوصی شناخته شدند، ضمن این که این تلاقی ها هتروزیس مثبت و بالایی را در عملکرد دانه نشان دادند. بنابراین، می توان والدین آنها را برای برنامه های تولید ارقام جدید و بهبود ژنوتیپ های کلزا از لحاظ عملکرد دانه پیشنهاد نمود.

واژه های کلیدی: ترکیب پذیری عمومی، ترکیب پذیری خصوصی، کلزا، هتروزیس

مقدمه

کلزا (*Brassica napus* L.) به سومین محصول با ارزش دانه‌های روغنی خوراکی در سراسر جهان پس از سویا و نخل روغنی تبدیل شده است. سهم اختصاص‌یافته ایران در تولید دانه روغنی کلزا برابر با ۳۰۰ هزار تن از ۸۸ میلیون تن تولید جهانی در سال ۲۰۲۲ است (FAOSTAT, 2022). کلزا با میزان پایین اسید اروسیک و گلوکوزینولات تعریف شده است، از این رو به عنوان دانه روغنی مهم و ایمن در نظر گرفته می‌شود. اهمیت کلزا می‌تواند به دلیل وجود اسیدهای چرب مناسب، محتوای بالای روغن دانه و استفاده از آن به عنوان یک محصول بیودیزل امیدوارکننده باشد (Tian et al., 2020). علاوه بر این، چندین مزیت در تناوب زراعی به دلیل برداشت زودتر نسبت به غلات زمستانه دارد (Menendez et al., 2019). بنا بر این، می‌تواند به طور مؤثر در کاهش شکاف بین نیازهای تولید و مصرف روغن کمک کند. بر این اساس، توسعه ژنوتیپ‌های با عملکرد و کیفیت بالا از بزرگترین اهداف اصلاحی کلزا است. بهبود ژنتیکی در گونه‌های جنس *Brassica* از طریق اصلاح نباتات اساساً به وجود تنوع ژنتیکی کافی در خزانه ژنی نیاز دارد. دورگری راهبرد اصلی اتخاذ شده برای ایجاد و گسترش تنوع ژنتیکی موجود و توسعه واریته‌های مطلوب است. با این وجود، انتخاب عاقلانه والدین جهت دورگری همچنان برای انتخاب موفق برنامه و توسعه انواع واریته‌هایی که عملکرد بهتری نسبت به ارقام قدیمی دارند، چالش بزرگی است. توانایی ترکیب‌پذیری می‌تواند ظرفیت فرد را در جهت انتقال عملکرد برتر به نتاج آن مشخص کند. توانایی ترکیب‌پذیری نقش مهمی در انتخاب والدین دارد و برای پی بردن به ماهیت عملکرد ژن مفید است (Sincik et al., 2011). از این رو می‌توان با انجام تلاقی و بررسی میزان ترکیب‌پذیری دورگ‌های مختلف و سرانجام گزینش در نسل‌های در حال تفکیک صفات مطلوب را به ارقام مورد نظر منتقل نمود. اما قبل از تلاش در راستای انتقال صفات به لاین‌های جدید با صفات زراعی مطلوب این نکته باید مورد توجه قرار گیرد که اساساً یک صفت از نظر ژنتیکی به چه نحوی کنترل می‌شود. لذا ضروری است که اساس کنترل ژنتیکی این صفات از طریق تجزیه و تحلیل دای آلل بررسی شود. این اطلاعات در تعیین روش مناسب اصلاحی و همچنین انتخاب والدین دورگ‌های مطلوب در برنامه‌های به نژادی بسیار حائز اهمیت است. روش دای آلل از متداول‌ترین طرح‌های ژنتیکی است که بیشترین کاربرد را در کارهای اصلاحی دارد و می‌تواند والدین برتر و هیبریدها، تجزیه و تحلیل عملکرد ژن و برآورد ترکیب‌پذیری عمومی (GCA) و ترکیب‌پذیری خصوصی (SCA) والدین و تلاقی‌ها را مشخص کند. ترکیب‌پذیری عمومی معیاری از فعالیت افزایشی ژن است که به میانگین عملکرد یک ژنوتیپ در مجموعه‌ای از ترکیبات هیبریدی مربوط می‌شود، در حالی که ترکیب‌پذیری خصوصی عملکرد یک والد در یک تلاقی مشخص با توجه به توانایی ترکیب‌پذیری عمومی است (Ali et al., 2014). اکثر مطالعات قبلی در مورد توانایی‌های ترکیب‌پذیری، اثرات GCA و SCA قابل‌توجهی را برای عملکرد و ویژگی‌های اجزای آن نشان داده‌اند. این نتایج نشان می‌دهند که هر دو عملکرد افزایشی و

غیر افزایشی ژن در وراثت این صفات مهم هستند (Rameah et al., 2003; Tahira & Hussain, 2008; Huang et al., 2010). الشراری و همکاران (Alsharari et al., 2023) به منظور بررسی توانایی ترکیب‌پذیری برای عملکرد، میزان روغن و ترکیبات فیزیو-بیوشیمیایی تلاقی نیمه دای آلل در بین هفت ژنوتیپ کلزا تحت تنش شوری اجرا کردند. اثرات ترکیب‌پذیری عمومی و خصوصی برای همه صفات بسیار معنی‌دار بود. ژنوتیپ‌های والدینی Serw4 و Pactol ترکیب‌کننده‌های عمومی خوبی برای افزایش میزان روغن دانه (SOC)، عملکرد دانه در گیاه (SYPP) و برخی از اجزای عملکرد بودند. رامته (Rameeh, 2023) در آزمایشی با استفاده از تجزیه لاین × تستر دو رقم بهاره و شش رقم کلزای زمستانه، الگوهای هتروزیس صفات فنولوژیکی، ارتفاع بوته و عملکرد دانه برآورد کرد. در این بررسی اثرات ژنتیکی غیر افزایشی (SCA)، تنها برای ارتفاع بوته و عملکرد دانه معنی‌دار بود. ماندال و همکاران (Mandal et al., 2023) در بررسی تجزیه و تحلیل پنج تستر و هفت لاین برای شناسایی تلاقی‌های هتروزیس بالا و روابط آن‌ها از نظر GCA و SCA در خردل هندی (*Brassica juncea*)، واریانس SCA بالاتر از واریانس GCA را گزارش کردند که عملکرد غیر افزایشی ژن بر عملکرد افزایشی ژن غالب بود. در آزمایشی، اثرات ترکیب‌پذیری عمومی و خصوصی ارتفاع بوته، عملکرد دانه و همچنین عملکرد روغن و پروتئین برای سه تستر و شش لاین بهاره کلزا با استفاده از طرح لاین در تستر برآورد شد. تجزیه واریانس برای والدین و دورگ‌ها برای همه صفات نشان داد که تنوع ژنتیکی معنی‌داری در بین والدین و دورگ‌ها وجود داشت. میانگین مربعات والدین در مقابل دورگ‌ها که نشان‌دهنده میانگین اثرات هتروزیس است که برای همه صفات به جز محتوای روغن و پروتئین معنی‌دار بود (Rameeh, 2020). ماهانتا و باروا (Mahanta & Barua, 2020) در تجزیه واریانس ترکیب‌پذیری، تنوع معنی‌دار ناشی از اثرات GCA، SCA برای صفات مختلف در شلغم روغنی (*Brassica rapa* L.) گزارش کردند. عبدالستار و همکاران (Abdelsatar et al., 2020) برای تعیین انواع ترکیب‌پذیری، هتروزیس و اثرات ژنتیکی صفات زراعی، شش ژنوتیپ کلزا را با استفاده از طرح تلاقی نیمه دای آلل تلاقی دادند. برتری عمل غیرافزایشی ژن برای اکثر صفات مورد مطالعه مشاهده شد که توسط میانگین درجه غالبیت و وراثت‌پذیری خصوصی تأیید شد. ارقام کلزا با توجه به نیاز به بهاره‌سازی برای شروع گلدهی به دو دسته زمستانه و بهاره دسته‌بندی می‌شوند. با توجه به محدودیت پایه ژنتیکی کلزای بهاره، نوع زمستانه آن می‌تواند انتخاب مناسبی برای افزایش پتانسیل عملکرد و تنوع ژنتیکی تیپ بهاره در دورگری بین تیپ‌های زمستانه و بهاره باشد (Qian et al., 2007; Kebed et al., 2010). گوریون و همکاران (Gourrion et al., 2020) امکان افزایش عملکرد تیپ بهاره را با استفاده از ژرم‌پلاسم زمستانی بررسی کردند. به طور کلی، دورگری بین گروه‌های ژنتیکی متمایز از سطوح بالاتر هتروزیس نسبت به درون گروه‌ها بهره‌برداری می‌کند. بهره‌برداری از سطح بالای هتروزیس در گیاهان مستلزم هتروزیس بالا و قابل استفاده، مکانیسم کنترل کرده افشانی موثر و سودآوری تولید بذر است

مواد و روش ها

در این پژوهش، چهار رقم کلزای بهاره (Asa, RGS)، Baharan، و Dalgan) و چهار رقم زمستانه (Zarfam، Nima، SLM046، و Okapi) به عنوان والدین تلاقی ها انتخاب شدند (جدول ۱). پس از کاشت ارقام در سال زراعی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ در مزرعه پژوهشی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری، تلاقی های ممکن بین ارقام بهاره و زمستانه به صورت طرح دای آال یک طرفه انجام گرفت. به منظور همزمانی گلدهی جهت میسر شدن تلاقی بین ارقام بهاره و زمستانه، کشت بذور والدینی در دو تکرار با تاریخ کشت های مختلف برای ارقام زمستانه صورت گرفت. در مرحله گلدهی با ایزولاسیون گل های والد گرده دهنده (پدری) و اخته کردن گل های گرده گیرنده (مادری) در هر والد، چندین تلاقی دای آال یک طرفه انجام شد تا بذور F_1 کافی جهت کشت در آزمایش تکراردار سال بعد حاصل گردد. برنامه تلاقی های لازم بین ارقام بهاره و زمستانه با اخته کردن گل ها و گرده افشانی به صورت دستی صورت گرفت. در هر تلاقی، بین ۳۶-۱۰ غنچه گل مورد استفاده قرار گرفت. در نهایت، بذور مربوط به هر تلاقی (F_1) به طور جداگانه برداشت و بوجاری و جهت کاشت و ادامه بررسی ها در سال زراعی بعد ذخیره سازی شدند. سپس در سال زراعی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ دورگ های نسل اول به همراه هشت والد (جمعا ۳۶ ژنوتیپ) در سه ردیف دو متری با فاصله بین ردیف ۳۰ سانتی متری و فاصله روی ردیف ۸ سانتی متر در قالب طرح بلوک کامل تصادفی در سه تکرار کشت شدند. در مرحله داشت، کلیه عملیات مربوطه از قبیل کوددهی، مبارزه با علف های هرز و آفات انجام شد. در این آزمایش صفات فنولوژیک (تعداد روز تا گلدهی، تعداد روز تا رسیدگی) به همراه صفات مورفولوژیک از قبیل ارتفاع گیاه (سانتی متر)، طول شاخه اصلی (سانتی متر)، تعداد شاخه های فرعی، تعداد خورجین در شاخه اصلی، تعداد خورجین در شاخه فرعی، طول خورجین (سانتی متر)، تعداد دانه در خورجین، وزن هزار دانه (گرم) و عملکرد دانه (کیلوگرم/هکتار) با انتخاب تصادفی پنج بوته از مرکز هر کرت اندازه گیری و مورد مطالعه قرار گرفتند. تجزیه واریانس و ارزیابی نتایج نسل اول و والدین از نظر کلیه صفات مورد بررسی صورت گرفت. برای تجزیه ژنتیکی از روش دوم و مدل یک گریفینگ استفاده گردید. واریانس های ترکیب پذیری عمومی (GCA) و ترکیب پذیری خصوصی (SCA) مطابق با واریانس های خطای مربوطه آن ها که از جدول تجزیه واریانس به دست آمد مورد آزمون قرار گرفتند. آزمون معنی دار بودن اثرات GCA و SCA با استفاده از آزمون t -استیودنت انجام شد. هتروزیس والد برتر برآورد شد و جهت آزمون هتروزیس از آزمون حداقل اختلاف معنی دار (LSD) استفاده شد. محاسبات آماری داده های اندازه گیری شده توسط نرم افزارهای DIAL1.1 و SPSS (16) صورت گرفت.

نتایج و بحث

تجزیه ترکیب پذیری

نتایج حاصل از تجزیه واریانس نشان دادند که برای تمامی صفات تفاوت معنی داری وجود داشت. با توجه به معنی دار بودن

(Chand *et al.*, 2018). هتروزیس به عملکرد بهتر نتایج تلاقی در مقایسه با والدین اشاره دارد و استفاده از آن کمک زیادی به تولیدات کشاورزی می کند. اطلاعات مربوط به هتروزیس می تواند زمینه ای را برای بهره برداری از ترکیبات تلاقی ارزشمند در برنامه اصلاحی فراهم کند (Naushad *et al.*, 2006) و به همین دلیل، دستیابی به هتروزیس به هدف اصلی برای اصلاح گران کلزا و گونه های خویشاوند تبدیل شده است (Ahmad *et al.*, 2013). استفاده از هتروزیس، به ویژه هتروزیس والدین برتر، تبدیل به یک راهبرد اصلی برای افزایش عملکرد گیاهان از جمله محصولات اصلی مانند ذرت، برنج، پنبه و دانه روغنی کلزا شده است (Hochholding *et al.*, 2018). مشاهده هتروزیس مثبت یا منفی برای صفات مورد مطالعه بر اساس تنوع ژنتیکی بین والدین توسط ولکو و همکاران (Wolko *et al.*, 2019) گزارش شده است. در آزمایشی بر اساس بیان معنی دار و مثبت اثرات هتروزیس برای صفات فنولوژیکی و ارتفاع گیاه در والدین زمستانه، نتیجه گیری شد که نتایج F_1 بلوغ زودتر و کوتاهتری نسبت به والدین زمستانه داشتند (Rameeh, 2023). در بررسی که توسط ماندال و کار (Mandal & Kar, 2023) صورت گرفت تجزیه واریانس نشان داد که بین ژنوتیپ ها (والد و تلاقی) برای همه صفات اختلاف معنی داری وجود داشت. هتروزیس مثبت معنی دار در TN-3 X NPJ-112 (۱۳/۷۵) مشاهده شد. بیشترین هتروزیس مثبت برتر از والد در تلاقی TN-3 X NPJ-112 (۷۷/۰۷) برای عملکرد دانه ثبت شد. در بررسی سینگ و همکاران (Singh *et al.*, 2003) هتروزیس معنی دار نسبت به رقم استاندارد برای عملکرد بیولوژیکی، عملکرد دانه و دانه در غلاف مشاهده شد. با این حال، هتروزیس والد برتر، عملکرد بیولوژیکی، عملکرد دانه، شاخه های اولیه و دانه در غلاف به طور قابل توجهی بالاتر از هتروزیس رقم استاندارد بود. با توجه به اهمیت کشت کلزا، شناسایی ژنوتیپ هایی با برخورداری از پتانسیل عملکردی بالا برای به دست آوردن تلاقی های برتر دارای اهمیت است. آگاهی از نحوه کنترل ژنتیکی و توارث اجزای عملکرد که موجب انتخاب بهترین روش به نژادی و در نهایت موجب اصلاح عملکرد می شود، ضروری است. از این رو، باید اطلاعات جامع و دقیقی از پارامترهای ژنتیکی کنترل کننده اجزای عملکرد در تصمیم گیری برای انتخاب روش به نژادی مناسب جهت رسیدن به حداکثر عملکرد دانه جمع آوری گردد. تجزیه و تحلیل دای آال به عنوان روشی بسیار قوی و کارا به منظور برآورد پارامترهای ژنتیکی همچون وراثت پذیری، عمل ژن ها، ترکیب پذیری خصوصی و عمومی و تعیین میزان هتروزیس استفاده می شود (Shoshi-Dezfoli & Honarnezhad, 2005). لذا، در این پژوهش از تلاقی دای آال در هشت رقم بهاره و زمستانه بهره گرفته شد تا قابلیت ترکیب پذیری و هتروزیس این ارقام از نظر صفات فنولوژیک و مورفولوژیک برای انتخاب برترین والد ها و تلاقی ها مورد بررسی قرار گیرند.

صفات در این بررسی بود (جدول ۲). این نتایج با یافته‌های زی و همکاران (Xie *et al.*, 2018)، رامنه (Rameeh, 2016) و علی و همکاران (Ali *et al.*, 2015) مطابقت دارند که اهمیت بیشتر اثرات ژن افزایشی را در وراثت تعداد روز تا گلدهی، تعداد روز تا رسیدگی، تعداد شاخه فرعی، طول غلاف، تعداد دانه در غلاف، وزن هزار دانه، عملکرد دانه و محتوای روغن گزارش کردند. با این حال، این نتایج متناقض با یافته‌های چانا و همکاران (Channa *et al.*, 2018)، دزفولی و همکاران (Dezfouli *et al.*, 2019)، ماندال و همکاران (Mandal *et al.*, 2023) و الشتری و همکاران (Alsharari *et al.*, 2023) هستند، که اثرات بیشتر ژن غیر افزایشی را در کنترل صفات ارتفاع گیاه، روز تا ۵۰ درصد گلدهی، وزن هزار دانه، میزان روغن و عملکرد دانه در بوته بیان می‌کنند.

کلیه صفات، امکان تجزیه دای‌آل وجود داشت و لذا در ادامه کار تجزیه دای‌آل بر روی کلیه صفات صورت گرفت (جدول ۲). نتایج تجزیه دای‌آل براساس روش دوم و مدل یک گریفینگ نشان داد که میانگین مربعات توانایی ترکیب‌پذیری عمومی (GCA) در همه صفات معنی‌دار بود، یعنی بین توانایی ترکیب‌پذیری عمومی والدین مختلف اختلاف معنی‌دار وجود داشت، بنابراین جزء افزایشی واریانس قابل توارث در وراثت کلیه صفات نقش دارد. همچنین، میانگین مربعات توانایی ترکیب‌پذیری خصوصی (SCA) در کلیه صفات معنی‌دار بود. بنابراین جزء غیر افزایشی واریانس قابل توارث نیز در کلیه صفات تأثیرگذار بود. از طرفی، در تمامی صفات مورد مطالعه واریانس GCA نسبت به واریانس SCA بیشتر بود؛ این مسئله و همچنین قابلیت توارث خصوصی بالا برای تمامی صفات نشان‌دهنده اهمیت بیشتر اثر افزایشی ژن‌ها در کنترل این

جدول ۱- مشخصات ژنوتیپ‌های کلزا مورد استفاده در این تحقیق

Table 1. Specifications of rapeseed genotypes used in the present study

شماره	نام ژنوتیپ	Name of genotypes	منشا	origin	تیپ رشدی	Growth type
1	آر جی اس	RGS	آلمان	Germany	بهاره	Spring
2	آسا	Asa	ایران	Iran	بهاره	Spring
3	بهاران	Baharan	ایران	Iran	بهاره	Spring
4	دلگان	Dalga	ایران	Iran	بهاره	Spring
5	زرفام	Zarfam	ایران	Iran	زمستانه	Winter
6	نیم	Nima	ایران	Iran	زمستانه	Winter
7	اس ال ام ۴۶	SLM046	آلمان	Germany	زمستانه	Winter
8	اکاپی	Okapi	فرانسه	French	زمستانه	Winter

جدول ۲- تجزیه واریانس دای‌آل صفات اندازه‌گیری شده بر اساس روش دوم مدل اول گریفینگ

Table 2. Diallel analysis of variance for the measured traits of rapeseed (*Brassica napus* L.) based on Griffing's method 2 (model I)

میانگین مربعات (Mean square)											
میانگین مربعات	تعداد روز تا گلدهی	تعداد روز تا رسیدگی	ارتفاع گیاه	طول شاخه اصلی	تعداد شاخه اصلی	تعداد شاخه فرعی	تعداد شاخه فرعی	تعداد شاخه فرعی	تعداد شاخه فرعی	تعداد شاخه فرعی	تعداد شاخه فرعی
df	Days to flowering	Days to maturity	Plant height	Length of main branch	Pod per main branch	Pod per lateral branches	Pod per main branch	Pod per lateral branches	Pod per main branch	Pod per lateral branches	Pod per main branch
2	6.67 ^{ns}	33.95 ^{**}	19.78*	2.57 ^{ns}	11.28 ^{ns}	2.83 ^{**}	2.57 ^{ns}	11.28 ^{ns}	2.83 ^{**}	2.57 ^{ns}	11.28 ^{ns}
35	433.98 ^{**}	235.85*	55.50 ^{**}	325.85*	271.00*	3.71 ^{**}	325.85*	271.00*	3.71 ^{**}	325.85*	271.00*
7	1754.21*	685.76*	1235.13*	897.38*	539.19*	8.46 ^{**}	897.38*	539.19*	8.46 ^{**}	897.38*	539.19*
28	103.92 ^{**}	123.38*	385.60 ^{**}	182.97*	203.93*	2.52 ^{**}	182.97*	203.93*	2.52 ^{**}	182.97*	203.93*
70	5.90	93.89	5.78	5.29	4.93	0.70	5.29	4.93	0.70	5.29	4.93
Error	16.88 ^{**}	5.56 ^{**}	3.20 ^{**}	4.90 ^{**}	2.64*	3.36 ^{**}	4.90 ^{**}	2.64*	3.36 ^{**}	4.90 ^{**}	2.64*
h ²	0.77	0.91	0.86	0.91	0.84	0.86	0.91	0.84	0.86	0.91	0.84

ns, *, **, به ترتیب غیر معنی‌دار و معنی‌دار در سطح احتمال پنج و یک درصد

ns, *, **: non-Significant and Significant at 5% and 1% probability levels, respectively.

تعداد روز تا گلدهی کوتاهتری داشتند. از آنجایی که انتخاب ژنوتیپ‌ها بر مبنای گلدهی زودتر منجر به زودرسی نیز خواهد شد، لذا ژنوتیپ‌های RGS، Asa، Baharan و Dalga، با برخورداری از ترکیب‌پذیری عمومی منفی و معنی‌دار برای رسیدن به ارقام زودرس در اولویت خواهند بود (جدول ۴). میانگین تعداد روز تا گلدهی در تلاقی‌ها از ۱۲۲ تا ۱۶۰/۳۳ روز به ترتیب در تلاقی‌های Baharan × RGS و SLM046 × RGS، تغییر داشت و تلاقی‌های Dalga × RGS، Baharan × RGS و Okapi × RGS به ترتیب با ۱۲۲، ۱۲۲/۳۳ و ۱۲۹ روز از مقادیر پایین این صفت برخوردار بودند (جدول ۵). برای

ختلاف در نتایج مطالعات مختلف می‌تواند به دلیل تنوع در ژرمپلاسم و شرایط محیطی اجرای آزمایش باشد. میانگین برآورد شده صفات و اثرات ترکیب‌پذیری عمومی و خصوصی

نتایج میانگین صفات بین ژنوتیپ‌ها نشان‌دهنده وجود تنوع ژنتیکی زیاد برای اصلاح صفات مورد مطالعه است (جدول ۳). میانگین صفات با استفاده از آزمون چنددامنه‌ای دانکن ($P = 0.05$) دسته‌بندی شد. میانگین صفت تعداد روز تا گلدهی از ۱۱۳/۳۳ تا ۱۶۱ روز به ترتیب در ژنوتیپ‌های Asa و Okapi متغیر بود. ژنوتیپ‌های RGS، Asa، Baharan و Dalga،

به ترتیب در تلاقی های $RGS \times Asa$ و $Zarfam \times SLM046$ تغییر داشت (جدول ۵). ترکیب پذیری خصوصی برای ارتفاع گیاه در شش تلاقی به صورت منفی و معنی دار مشاهده شد. همان طور که بیان شد، کاهش ارتفاع گیاه با افزایش تحمل به خوابیدگی از اهداف مهم به نژادی کلزا به شمار می آید. بنا بر این، می توان از تلاقی هایی مانند $RGS \times Asa$ ، $Baharan \times Zarfam$ ، $Dalغان \times Zarfam$ ، $Dalغان \times Okapi$ ، $Nima \times Okapi$ که دارای ترکیب پذیری خصوصی منفی و معنی دار برای ارتفاع بوته هستند برای کاهش ارتفاع در برنامه های به نژادی استفاده کرد (جدول ۶). قلی زاده و همکاران (Gholizadeh Sarcheshmeh *et al.*, 2024) در بررسی ترکیب پذیری و هتروزیس ژنوتیپ های بهاره کلزا در شرایط آبیاری نرمال و خشکی ترکیب پذیری عمومی و خصوصی منفی و معنی دار بین والد ها و تلاقی های مورد مطالعه گزارش کردند. بیشترین و کمترین میانگین طول شاخه اصلی در ژنوتیپ های $Dalغان$ و $Nima$ به ترتیب $62/33$ و $29/40$ سانتی متر بود. اغلب ژنوتیپ ها در گروه های مجزا دسته بندی شدند (جدول ۳). براساس نتایج ترکیب پذیری، ژنوتیپ های RGS ، $Baharan$ و $Dalغان$ ترکیب پذیری عمومی مثبت و معنی دار نشان دادند. ژنوتیپ $Baharan$ با داشتن بیشترین میزان ترکیب پذیری عمومی مثبت و معنی دار برای بهبود این صفت در اولویت خواهد بود (جدول ۴). میانگین طول شاخه اصلی در تلاقی های مورد بررسی از $37/86$ تا $77/03$ سانتی متر تغییر داشت (جدول ۵). تلاقی های $RGS \times Dalغان$ و $Baharan \times Dalغان$ به ترتیب با $77/30$ و $77/33$ از اولویت برخوردار بودند. تلاقی های $RGS \times Dalغان$ و $Nima \times SLM046$ دارای بیشترین میزان ترکیب پذیری خصوصی مثبت و معنی دار برای صفت طول شاخه اصلی بودند (جدول ۶). میانگین تعداد شاخه فرعی از $5/56$ تا $8/43$ عدد در ژنوتیپ های $Nima$ و $Baharan$ تنوع داشت (جدول ۳). ژنوتیپ های $Nima$ ، $SLM046$ و $Zarfam$ به ترتیب با تعداد شاخه فرعی $8/43$ ، $7/30$ و $7/16$ عدد مقادیر بالای این صفت را به خود اختصاص دادند. ژنوتیپ های $Nima$ و $SLM046$ با برخورداری از ترکیب پذیری مثبت معنی دار برای اصلاح در جهت افزایش این صفت در اولویت انتخاب خواهند بود (جدول ۴). میانگین تعداد شاخه فرعی در تلاقی های مورد مطالعه نیز از $5/56$ تا $10/33$ عدد تغییر داشت. تلاقی های $Nima \times Okapi$ ، $Asa \times SLM046$ ، $Okapi \times Dalغان$ و $RGS \times Nima$ به ترتیب با $10/33$ ، $9/63$ ، $9/40$ و $8/93$ عدد در ردیف ترکیبات برتر قرار گرفتند و از نظر آماری نیز تفاوت معنی داری نداشتند (جدول ۵). تلاقی های $Nima \times Okapi$ ، $Dalغان \times Okapi$ ، $Asa \times SLM046$ و $Nima \times Okapi$ با داشتن ترکیب پذیری مثبت معنی دار به عنوان ترکیبات برتر برای این صفت شناخته شدند (جدول ۶). میانگین صفت تعداد غلاف در شاخه فرعی از $115/66$ تا $346/50$ عدد به ترتیب در ژنوتیپ های $Nima$ و $Baharan$ تغییر داشت و ژنوتیپ های $Nima$ ، $SLM046$ ، Asa ، $Okapi$ به ترتیب با $346/50$ ، $235/76$ ، $233/90$ و $223/06$ از مقادیر بالای این صفت برخوردار بودند (جدول ۳).

روز تا گلدهی، زودرسی معیاری مطلوب است و اثرات منفی ترکیب پذیری عمومی و خصوصی مطلوب است. در نتیجه، والدین و تلاقی های با اثرات منفی ترکیب پذیری عمومی و خصوصی برای این صفات اهمیت ویژه در برنامه اصلاحی خواهند داشت. نتایج ترکیب پذیری خصوصی در شش ترکیب تلاقی برای این صفت به صورت منفی و معنی دار مشاهده شدند. اغلب تلاقی های با ترکیب پذیری خصوصی منفی و معنی دار دارای حداقل یک والد با ترکیب پذیری عمومی منفی و معنی دار برای این صفت بودند (جدول ۶). ترکیب پذیری عمومی و خصوصی منفی معنی دار برای تعداد روز تا گلدهی در بررسی های یاداوا و همکاران (Yadava *et al.*, 2012)، مینا و همکاران (Meena *et al.*, 2015) و ماندال و همکاران (Mandal *et al.*, 2023) گزارش شده است.

میانگین تعداد روز تا رسیدگی در بین ژنوتیپ های مورد بررسی از $180/33$ تا 226 روز به ترتیب در ژنوتیپ های $Okapi$ و $Zarfam$ متغیر بود و اغلب ژنوتیپ های مورد بررسی از نظر آماری در یک گروه قرار گرفتند (جدول ۳). نتایج ترکیب پذیری عمومی ژنوتیپ ها برای تعداد روز تا رسیدگی نشان دادند که اثرات ترکیب پذیری عمومی تنها در ژنوتیپ های RGS ($-5/90$) و $Zarfam$ ($-6/16$) به صورت منفی و معنی دار بودند (جدول ۴). بنا بر این، در برنامه های اصلاحی برای رسیدن به ارقام زودرس، ژنوتیپ های RGS و $Zarfam$ با ترکیب پذیری عمومی منفی و معنی دار برای بهبود ژنتیکی این صفت در اولویت هستند. میانگین تعداد روز تا رسیدگی در تلاقی های مورد بررسی از $198/33$ تا $223/33$ به ترتیب در تلاقی های $RGS \times Baharan$ و $RGS \times Okapi$ و $SLM046$ تغییر داشت (جدول ۵). به علت اهمیت بیشتر اثر افزایشی در کنترل این صفت فقط تلاقی $Baharan \times Zarfam$ دارای ترکیب پذیری خصوصی مثبت و معنی دار برای این صفت بود (جدول ۶). زودرسی همراه با عملکرد مناسب جز خصوصیات تیپ ایده آل در کلزا محسوب می شود. لذا برای این صفت انتخاب بر مبنای تعداد روز تا رسیدگی مدنظر قرار می گیرد و لیکن به علت تنوع پایین تر این صفت در مقایسه با تعداد روز تا شروع گلدهی به نظر می رسد که جهت انتخاب ژنوتیپ های زودرس توجه بیشتر به تعداد روز تا شروع گلدهی از کارایی بیشتری برخوردار است.

پاکوتاهی به دلیل ایجاد افزایش تحمل به ورس و کودپذیری بالاتر از جمله صفات مطلوب در کلزا محسوب می شود. در این راستا، میانگین این صفت در ژنوتیپ ها از $113/46$ تا $149/50$ سانتی متر به ترتیب در ژنوتیپ های RGS و $Okapi$ متغیر بود و اغلب ژنوتیپ ها از نظر آماری در گروه های متمایزی دسته بندی شدند (جدول ۳). از لحاظ ارتفاع گیاه، ژنوتیپ های RGS ($-14/52$) و $Dalغان$ ($-1/70$) ترکیب پذیری عمومی منفی و معنی دار را نشان دادند. همچنین، برای این صفت ترکیب پذیری عمومی مثبت و معنی دار در ژنوتیپ های Asa ($5/10$)، $Zarfam$ ($1/84$) و $Nima$ ($1/52$) مشاهده شد (جدول ۴). مقایسه میانگین ارتفاع گیاه در تلاقی های مورد مطالعه تنوع و پراکندگی زیادی را نشان داد که از نظر آماری اختلاف معنی داری داشتند. میانگین این صفت در تلاقی ها از $122/85$ تا $176/33$ سانتی متر

ترکیب‌پذیری خصوصی مثبت و معنی‌دار به‌عنوان ترکیبات برتر شناخته شدند (جدول ۶). میانگین وزن هزار دانه از ۰/۳۷۷ تا ۰/۴۷۰ گرم در ژنوتیپ‌های Zarfam و Baharan متغیر بود (جدول ۳). ژنوتیپ‌های Zarfam و SLM046 به‌ترتیب با وزن هزار دانه ۰/۴۷۰ و ۰/۴۶۹ گرم مقادیر بالای این صفت را به‌خود اختصاص دادند. لاین‌های Zarfam و SLM046 با برخورداری از ترکیب‌پذیری عمومی مثبت و معنی‌دار در ردیف والد‌های مطلوب برای بهبود این صفت قرار داشتند (جدول ۴). میانگین این صفت در تلاقی‌های مورد بررسی از ۰/۳۶۰ تا ۰/۶۰۶ گرم در تلاقی‌های Zarfam × SLM046 و RGS × Okapi تغییر داشت (جدول ۵). تلاقی‌های RGS × Asa، Asa × Dalgan، Baharan × Dalgan، Asa × SLM046، Baharan × Okapi و Zarfam × SLM046 با داشتن ترکیب‌پذیری خصوصی مثبت و معنی‌دار به‌عنوان ترکیبات برتر شناخته شدند (جدول ۶). رامته (Rameeh, 2016) گزارش کرد که به‌علت اهمیت بیشتر اثر افزایشی در کنترل صفت وزن هزار دانه، فقط در یک تلاقی ترکیب‌پذیری خصوصی مثبت و معنی‌دار برای این صفت مشاهده شد.

میانگین عملکرد دانه در ژنوتیپ‌های مورد مطالعه از ۱۲۰۰ تا ۱۹۵۳/۳۳ کیلوگرم در هکتار به‌ترتیب در ژنوتیپ‌های Nima و Asa متغیر بود (جدول ۳). همچنین، ژنوتیپ‌های Asa و Dalgan به‌ترتیب با عملکرد دانه ۱۹۵۳/۳۳ و ۱۸۹۳/۳۳ از مقادیر بالای این صفت برخوردار بودند و از نظر آماری با یکدیگر تفاوت معنی‌دار نداشتند و در یک گروه دسته‌بندی شدند. ژنوتیپ‌های Asa و Dalgan با ترکیب‌پذیری عمومی مثبت معنی‌دار برای افزایش این صفت در زمره ژنوتیپ‌های مطلوب محسوب شدند (جدول ۴). میانگین این صفت در تلاقی‌های حاصل نیز از ۱۰۵۳/۳۳ تا ۲۸۶۶/۶۷ کیلوگرم در هکتار به‌ترتیب در تلاقی‌های Zarfam × Okapi و Dalgan × Nima × تنوع داشت (جدول ۵). نتایج مقایسه میانگین تلاقی‌ها و گروه‌بندی آن‌ها نشان داد که ۱۴ ترکیب تلاقی با عملکرد دانه بالا به‌عنوان تلاقی‌های برتر بودند. ترکیب‌پذیری خصوصی در ۱۱ تلاقی به‌صورت مثبت و معنی‌دار مشاهده شد (جدول ۶)، که نمایانگر اثر غیر افزایشی ژن‌ها برای افزایش این صفت بود. ماندال و کار (Mandal & Kar, 2023) در بررسی هتروزیس و تجزیه ترکیب‌پذیری عملکرد و اجزای عملکرد در خردل هندی از مجموع ۲۱ تلاقی، چهار ترکیب تلاقی اثرات ترکیب‌پذیری خصوصی مثبت و معنی‌دار را برای صفت عملکرد دانه در بوته گزارش کردند.

برآورد هتروزیس

برآورد هتروزیس تلاقی‌ها نسبت به والد برتر از نظر عملکرد دانه و برخی صفات زراعی در جدول ۷ ارائه شده است. میزان هتروزیس نسبت به والد برتر برای صفت تعداد روز تا گلدهی در اغلب تلاقی‌ها در جهت منفی معنی‌دار گردید، که از ۱۸/۶۶- تا ۴/۳۳- متغیر بود. اغلب تلاقی‌ها نسبت به والدین خود زودتر وارد مرحله گلدهی شدند که از نظر رسیدن به ارقام زودرس این یک مزیت محسوب می‌شود. در این راستا، تلاقی‌های RGS × Okapi، Baharan × Okapi و Asa × Okapi به‌ترتیب با میزان هتروزیس معنی‌دار ۱۸/۶۶-،

ژنوتیپ‌های Nima، SLM046 و Okapi با برخورداری از ترکیب‌پذیری عمومی مثبت معنی‌دار به‌عنوان بهترین ترکیب‌شونده جهت افزایش تعداد غلاف در شاخه فرعی شناخته شدند (جدول ۴). میانگین این صفت در تلاقی‌ها از ۱۴۱/۶۶ تا ۵۲۶/۳۳ عدد تغییر داشت. تلاقی‌های Nima × Okapi، SLM046 × Okapi، SLM046 × Asa و Baharan × Nima به‌ترتیب با ۵۲۶/۳۳، ۴۰۲/۱۰، ۳۷۸/۹۶ و ۳۷۲/۰۳ عدد از مقادیر بالای این صفت برخوردار بودند (جدول ۵). نتایج ترکیب‌پذیری خصوصی در هشت ترکیب تلاقی‌ها برای تعداد غلاف در شاخه فرعی به‌صورت مثبت و منفی معنی‌دار مشاهده شدند (جدول ۶). اغلب تلاقی‌های با ترکیب‌پذیری خصوصی مثبت و معنی‌دار برای این صفت دارای حداقل یک والد با ترکیب‌پذیری عمومی مثبت معنی‌دار بودند. رامته (Rameeh, 2016) با مطالعه تلاقی‌های دای‌آل یک‌طرفه هشت لاین کلزا، ترکیب‌پذیری خصوصی معنی‌دار را برای صفت تعداد غلاف در بوته گزارش کرد و اغلب تلاقی‌های با ترکیب‌پذیری خصوصی مثبت و معنی‌دار دارای حداقل یک والد با ترکیب‌پذیری عمومی مثبت و معنی‌دار بودند.

طول غلاف یکی از اجزای مؤثر بر عملکرد کلزا است که با انتخاب روی این صفت به‌طور غیرمستقیم می‌توان به افزایش عملکرد در نتیجه افزایش روغن دست یافت. میانگین این صفت در ژنوتیپ‌های مورد مطالعه از ۵/۷۶ تا ۶/۸۶ سانتی‌متر در ژنوتیپ‌های Asa و RGS متغیر بود (جدول ۳) و اغلب ژنوتیپ‌ها از نظر آماری در یک گروه دسته‌بندی شدند. ژنوتیپ Asa با داشتن ترکیب‌پذیری عمومی مثبت معنی‌دار برای بهبود ژنتیکی این صفت در اولویت انتخاب خواهد بود (جدول ۴). به‌دلیل قابلیت توارث خصوصی نسبتاً بالا برای طول غلاف، بهبود ژنتیکی آن از طریق انتخاب امکان‌پذیر است. میانگین طول غلاف در تلاقی‌ها نیز از ۵/۲۶ تا ۷/۱۹ سانتی‌متر به‌ترتیب در تلاقی‌های SLM046 × Asa و Dalgan × Zarfam تغییر داشت که از نظر آماری در گروه‌های متمایز قرار گرفتند (جدول ۵). تلاقی‌های Dalgan × RGS و SLM046 × Asa با برخورداری از ترکیب‌پذیری خصوصی مثبت و معنی‌دار جزو ترکیب‌شونده‌های برتر برای بهبود طول غلاف شناخته شدند (جدول ۶).

تعداد دانه در غلاف یکی از اجزای مهم عملکرد کلزا محسوب می‌شود. میانگین این صفت از ۲۱/۰۶ تا ۲۶/۲۶ عدد به‌ترتیب در ژنوتیپ‌های Zarfam و RGS تغییر داشت و ژنوتیپ‌های Zarfam، SLM046، Baharan و Asa از مقادیر بالای این صفت برخوردار بودند و از نظر آماری با یکدیگر اختلاف معنی‌دار نداشتند (جدول ۳). ژنوتیپ‌های Asa، Baharan و Zarfam با برخورداری از ترکیب‌پذیری عمومی مثبت و معنی‌دار به‌عنوان بهترین ترکیب‌شونده جهت افزایش تعداد دانه در غلاف شناخته شدند (جدول ۴). میانگین این صفت در تلاقی‌های مورد بررسی از ۱۹/۴۰ تا ۲۹/۹۳ عدد به‌ترتیب در تلاقی‌های Baharan × Dalgan و SLM046 × Zarfam متغیر بود (جدول ۵). تلاقی‌های RGS × Baharan، RGS × Zarfam، RGS × Okapi، SLM046 × Asa، Asa × Baharan × Dalgan و Baharan × Dalgan × Okapi با داشتن

مثبت و معنی‌دار بود، که تلاقی‌های $Dalga \times Okapi$ و $Asa \times SLM046$ به‌ترتیب $2/43$ و $2/33$ بیشترین میزان هتروزیس را به‌خود اختصاص دادند. هتروزیس تعداد غلاف در شاخه اصلی در نیمی از تلاقی‌ها به‌صورت مثبت و معنی‌دار مشاهده شد. تلاقی‌های $Asa \times SLM046$ و $Okapi \times SLM046$ به‌ترتیب با میزان $29/33$ و $17/70$ بیشترین میزان هتروزیس را داشتند. از لحاظ تعداد غلاف در شاخه فرعی، در هفت ترکیب تلاقی هتروزیس مثبت و معنی‌دار بود. تلاقی‌های $Baharan \times Okapi$ ، $Nima \times Okapi$ ، $Asa \times SLM046$ و $Dalga \times Okapi$ به‌ترتیب با بیشترین میزان هتروزیس $179/83$ ، $166/33$ و $148/33$ برای بهبود این صفت در اولویت خواهند بود. تلاقی‌های $Asa \times Baharan$ ، $RGS \times Okapi$ ، $Asa \times Okapi$ و $RGS \times Zarfam$ به‌ترتیب $4/73$ ، $4/13$ ، $1/93$ و $1/73$ هتروزیس مثبت معنی‌دار از لحاظ تعداد دانه در غلاف داشتند. میزان هتروزیس وزن هزاردانه در بین تمامی تلاقی‌های مورد مطالعه تنها برای تلاقی‌های $RGS \times Asa$ ، $RGS \times Zarfam$ و $Asa \times Okapi$ به‌ترتیب $0/06$ ، $0/05$ و $0/05$ به‌صورت هتروزیس مثبت و معنی‌دار مشاهده شد. از لحاظ عملکرد دانه، نه ترکیب تلاقی میزان هتروزیس به‌صورت مثبت و معنی‌دار نشان دادند، و تلاقی‌های $Dalga \times Okapi$ ، $Baharan \times SLM046$ ، $Dalga \times SLM046$ و $Zarfam \times SLM046$ به ترتیب $973/33$ ، $853/33$ ، $680/00$ و $573/33$ و $566/66$ با دارا بودن بیشترین میزان هتروزیس در اولویت هستند.

$18/66$ - و $15/33$ - در اولویت خواهند بود. رامنه (Rameeh, 2023) در بررسی الگوهای هتروتیک در تلاقی بین کلزای بهاره و زمستانه، در تمامی تلاقی‌ها برای تعداد روز تا گلدهی اثرات هتروزیس منفی و معنی‌دار را در والدین زمستانه، و اثرات هتروزیس مثبت و معنی‌دار را برای والدین بهاره گزارش کرد. میزان هتروزیس والد برتر برای تعداد روز تا رسیدگی تنها در تلاقی $RGS \times Baharan$ به‌صورت منفی و معنی‌دار مشاهده شد. مقادیر منفی هتروزیس بیانگر این است که تلاقی‌ها به‌طرف والد دارای مقدار کمتر صفت گرایش داشته‌اند که از نظر این صفت یک مزیت محسوب می‌شود. هتروزیس منفی معنی‌دار متوسط والدین و والد برتر برای روز تا ۵۰ درصد گلدهی و رسیدگی فیزیولوژیکی گزارش شد (Nassimi et al., 2006). با توجه به مطلوبیت پاکوتاهی در کلزا، تلاقی‌های با هتروزیس منفی و معنی‌دار در اولویت خواهند بود و در این راستا تلاقی‌های $RGS \times Asa$ و $RGS \times Zarfam$ به‌ترتیب با هتروزیس معنی‌دار $23/30$ - و $8/73$ - برای کاهش ارتفاع در اولویت هستند. در آزمایشی، نتایج F_1 تلاقی ارقام زمستانه در بهاره بلندتر از واریته‌های بهاره اما کوتاه‌تر از والدین زمستانه بودند. بنا بر این، اثرات منفی و مثبت معنی‌دار هتروزیس برای ارتفاع بوته به‌ترتیب در والدین تیپ بهاره و زمستانه مشاهده شد (Rameeh, 2023). میزان هتروزیس والد برتر برای طول شاخه اصلی در ۱۰ تلاقی به‌صورت مثبت معنی‌دار و در هشت تلاقی به‌صورت منفی معنی‌دار مشاهده شد که نشان‌دهنده وجود اثرات افزایشی و غیر افزایشی در بروز این صفت است. از لحاظ تعداد شاخه فرعی، هتروزیس در شش تلاقی به‌صورت

جدول ۳- مقایسه میانگین صفات فنولوژیکی و اجزای عملکرد در هشت ژنوتیپ کلزا

Table 3. Mean comparisons of phonological traits and yield components of eight oil rapeseed genotypes

والدها Parents	تعداد روز تا گلدهی Days to flowering	تعداد روز تا رسیدگی Days to maturity	ارتفاع گیاه (سانتی متر) Plant height (cm)	طول شاخه اصلی (سانتی متر) Length of main branch (cm)	تعداد شاخه فرعی Lateral branches	تعداد غلاف شاخه اصلی Pod per main branch	تعداد غلاف شاخه های فرعی Pod per lateral branches	طول غلاف (سانتی متر) Pod length	تعداد دانه در غلاف Seeds per pod(cm)	وزن هزار دانه (گرم) 1000-grain weight	عملکرد (کیلوگرم در هکتار) Yield (kg/ha)
RGS	117.33 ^c	204.33 ^{ab}	113.46 ^c	46.63 ^c	6.40 ^b ^c	39.63 ^c	184.16 ^d	5.76 ^b	21.06 ^b	0.429 ^{ab}	1353.33 ^c
Asa	113.33 ^c	208.00 ^{ab}	146.20 ^{ab}	48.30 ^c	6.23 ^b ^c	39.26 ^c	233.90 ^b	6.86 ^a	25.40 ^a	0.401 ^{bc}	1953.33 ^a
Baharan	127.67 ^d	214.33 ^{ab}	144.96 ^b	61.13 ^a	5.56 ^c	51.06 ^a	115.66 ^c	6.30 ^{ab}	25.80 ^a	0.377 ^c	1606.67 ^b
Dalgan	123.00 ^d	211.33 ^{ab}	140.33 ^c	62.33 ^a	5.90 ^b ^c	42.50 ^b	188.16 ^{cd}	5.83 ^b	25.13 ^a	0.434 ^{ab}	1893.33 ^a
Zarfam	143.33 ^c	180.33 ^b	149.46 ^a	53.63 ^b	7.16 ^{ab} ^c	38.46 ^c	210.83 ^{bcd}	6.00 ^{ab}	26.26 ^a	0.470 ^a	1220.00 ^c
Nima	157.67 ^a	226.00 ^a	134.30 ^d	29.40 ^c	8.33 ^a	23.29 ^c	346.50 ^a	6.33 ^{ab}	22.5 ^b	0.435 ^{ab}	1200.00 ^c
SLM046	149.33 ^b	224.67 ^a	148.16 ^{ab}	32.50 ^c	7.30 ^{ab}	29.06 ^d	235.76 ^b	6.16 ^{ab}	25.66 ^a	0.469 ^a	1320.00 ^c
Okapi	161.00 ^a	226.00 ^a	149.50 ^a	41.63 ^d	6.96 ^{abc}	28.86 ^d	223.06 ^{bcd}	5.86 ^b	21.36 ^b	0.427 ^{ab}	1360.00 ^c

میانگین هایی که در هر ستون دارای حداقل یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه ای دانکن در سطح احتمال ۱ درصد تفاوت معنی دار ندارند.

In each column, means followed by at least one letter in common are not significantly different at the 1% probability level, using Duncan's multiple range test.

جدول ۴- ترکیب پذیری عمومی اجزای عملکرد و عملکرد دانه در هشت ژنوتیپ کلزا

Table 4. General combining ability of yield components and seed yield in eight oil rapeseed genotypes

والدها Parents	تعداد روز تا گلدهی Days to flowering	تعداد روز تا رسیدگی Days to maturity	ارتفاع گیاه (سانتی متر) Plant height (cm)	طول شاخه اصلی (سانتی متر) Length of main branch (cm)	تعداد شاخه فرعی Lateral branches	تعداد غلاف شاخه اصلی Pod per main branch	تعداد غلاف شاخه های فرعی Pod per lateral branches	طول غلاف (سانتی متر) Pod length (cm)	تعداد دانه در غلاف Seeds per pod	وزن هزار دانه (گرم) 1000-grain weight (g)	عملکرد (کیلوگرم در هکتار) Yield (kg/ha)
RGS	-9.03 ^{**}	-5.90 ^{**}	-14.52 ^{**}	2.94 ^{**}	-0.55 ^{**}	-1.11 ^{**}	-70.38 ^{**}	-0.09 ^{ns}	-0.56 ^{**}	-0.01 [*]	-216.33 ^{**}
Asa	-6.63 ^{**}	-1.66 ^{ns}	5.10 ^{**}	0.28 ^{ns}	-0.07 ^{ns}	1.70 ^{**}	-8.34 ^{**}	0.36 ^{**}	0.38 ^{**}	0.00 ^{ns}	256.33 ^{**}
Baharan	-4.63 ^{**}	-0.53 ^{ns}	0.53 ^{ns}	7.26 ^{**}	-0.41 ^{**}	7.41 ^{**}	-21.24 ^{**}	0.12 ^{ns}	1.05 ^{**}	-0.00 ^{ns}	13.00 ^{ns}
Dalgan	-4.93 ^{**}	-0.90 ^{ns}	-1.70 ^{**}	6.37 ^{**}	-0.24 ^{**}	2.98 ^{**}	-18.09 ^{**}	-0.09 ^{ns}	0.14 ^{ns}	0.00 ^{ns}	397.66 ^{**}
Zarfam	0.00 ^{ns}	-6.16 ^{**}	1.84 ^{**}	-0.24 ^{ns}	-0.42 ^{**}	-2.07 ^{**}	-33.56 ^{**}	-0.21 ^{**}	0.47 ^{**}	0.02 ^{**}	-113.00 ^{**}
Nima	9.53 ^{**}	6.30 ^{**}	1.52 ^{**}	-8.68 ^{**}	0.98 ^{**}	-6.95 ^{**}	73.31 ^{**}	-0.07 ^{ns}	-0.55 ^{**}	-0.01 [*]	-259.00 ^{**}
SLM046	5.06 ^{**}	2.96 ^{ns}	6.46 ^{**}	-3.53 ^{**}	0.31 [*]	0.28 ^{ns}	36.27 ^{**}	0.02 ^{ns}	-0.46 ^{**}	0.02 ^{**}	-35.00 ^{ns}
Okapi	10.90 ^{**}	5.90 ^{**}	0.72 ^{ns}	-4.38 ^{**}	0.42 ^{ns}	-2.24 ^{**}	42.03 ^{**}	-0.02 ^{ns}	-0.48 ^{**}	-0.01 [*]	-43.66 ^{ns}
SE(gi)	0.41	1.65	0.41	0.39	0.14	0.37	3.58	0.07	0.17	0.004	26.45

ns, *, **: non-significant and significant at 5% and 1% probability levels, respectively

ns, *, **: non-significant and significant at 5% and 1% probability levels, respectively

جدول ۵- مقایسه میانگین صفات فنولوژیکی و اجزای عملکرد تلاقی‌های دای‌آلل یک‌طرفه هشت ژنوتیپ کلزا

Table 5. Mean comparisons of phonological traits and yield components of half diallel crosses of eight oil rapeseed genotypes

عملکرد (کیلوگرم در هکتار) Yield (kg/ha)	وزن هزار دانه (گرم) 1000-grain weight (g)	تعداد دانه در غلاف Seeds per pod	طول غلاف (سانتی متر) Pod length (cm)	تعداد غلاف شاخه‌های فرعی Pod per lateral branches	تعداد غلاف شاخه اصلی Pod per main branch	تعداد شاخه فرعی Lateral branches	طول شاخه اصلی (سانتی متر) Length of main branch (cm)	ارتفاع گیاه (سانتی متر) Plant height (cm)	تعداد روز تا رسیدگی Days to maturity	تعداد روز تا گلدهی Days to flowering	تلاقی‌ها Crosses
1560.00 ^{fg}	0.470 ^{b-f}	23.60 ^{ijk}	5.80 ^{b-f}	163.85 ^{i-m}	46.85 ^{efg}	7.20 ^{e-h}	50.35 ^{jk}	122.85 ⁿ	203.00 ^d	132.50 ^{cd}	RGS×Asa
1720.00 ^{def}	0.448 ^{f-h}	27.46 ^{bcd}	6.43 ^{bc}	166.33 ^{j-m}	50.33 ^{de}	7.23 ^{e-h}	65.03 ^e	142.73 ^{lm}	198.33 ^e	122.00 ^g	RGS×Baharan
2320.00 ^b	0.401 ^{ijk}	25.40 ^{e-i}	6.36 ^{bc}	167.63 ^{j-m}	51.13 ^{de}	6.96 ^{f-j}	77.03 ^a	143.66 ^{lm}	204.00 ^d	122.33 ^g	RGS×Dalgan
1586.67 ^{fg}	0.479 ^{b-e}	28.00 ^b	6.23 ^{b-e}	141.33 ^m	40.00 ^{ijk}	5.56 ^l	61.73 ^{cde}	140.73 ^m	211.67 ^c	131.33 ^{ef}	RGS× Zarfam
1313.33 ^{g-j}	0.400 ^{ijk}	23.06 ^k	5.46 ^{ef}	202.23 ^{ijk}	39.06 ^{ijk}	8.93 ^{a-d}	48.60 ^k	156.100 ^{ghi}	216.67 ^{bc}	147.67 ^c	RGS× Nima
1186.67 ^{ij}	0.453 ^{c-h}	24.86 ^{s-k}	5.83 ^{b-f}	160.16 ^{lm}	41.13 ^{b-k}	7.50 ^{d-h}	55.63 ^{ghi}	146.83 ^{kl}	211.67 ^c	142.33 ^c	RGS× SLM046
1220.00 ^{ij}	0.360 ^k	26.10 ^{b-h}	6.03 ^{b-f}	178.33 ^{j-m}	38.26 ^{kl}	7.03 ^{f-j}	53.83 ^{hij}	145.90 ^{kl}	220.67 ^{ab}	142.33 ^c	RGS× Okapi
2086.67 ^{bc}	0.445 ^{d-i}	25.73 ^{c-h}	6.60 ^{ab}	162.03 ^{klm}	63.23 ^a	6.86 ^{f-j}	58.36 ^{d-g}	163.06 ^{ef}	213.33 ^c	131.67 ^{ef}	Asa×Baharan
2226.67 ^{bc}	0.500 ^{bc}	25.00 ^{s-k}	6.10 ^{b-e}	179.03 ^{j-m}	30.83 ^l	8.00 ^{b-h}	47.83 ^k	156.03 ^{ghi}	216.67 ^{bc}	144.33 ^{abc}	Asa×Dalgan
2133.33 ^{bc}	0.458 ^{c-h}	25.60 ^{d-i}	5.73 ^{c-f}	193.73 ^{j-l}	56.96 ^{bc}	6.73 ^{hij}	60.80 ^{c-f}	171.63 ^{bc}	213.33 ^c	129.00 ^f	Asa× Zarfam
2180.00 ^{bc}	0.413 ^{ghi}	25.16 ^{f-j}	6.56 ^{ab}	291.10 ^{fg}	42.93 ^{ghi}	8.76 ^{b-e}	49.00 ^{kl}	172.23 ^{bc}	220.67 ^{ab}	149.67 ^b	Asa× Nima
2033.33 ^{bc}	0.511 ^b	26.86 ^{b-g}	7.19 ^a	378.96 ^{bc}	51.13 ^{de}	9.63 ^{ab}	58.40 ^{d-g}	169.26 ^{cd}	213.33 ^c	137.67 ^d	Asa× SLM046
2213.33 ^{bc}	0.462 ^{c-g}	27.36 ^{b-e}	6.60 ^{ab}	332.16 ^{de}	43.70 ^{f-i}	8.36 ^{b-h}	56.66 ^{fgh}	174.53 ^{ab}	220.67 ^{ab}	145.67 ^c	Asa× Okapi
2173.33 ^{bc}	0.480 ^{b-e}	29.93 ^a	6.20 ^{b-e}	336.50 ^{de}	63.03 ^a	8.10 ^{b-g}	72.33 ^b	151.60 ^{ij}	213.33 ^c	137.67 ^d	Baharan×Dalgan
2180.00 ^{bc}	0.434 ^{e-i}	27.13 ^{b-f}	6.00 ^{b-f}	203.96 ^{ijk}	50.43 ^{de}	6.83 ^{g-j}	61.93 ^{cd}	158.96 ^{fg}	220.67 ^{ab}	137.67 ^d	Baharan×Zarfam
1246.67 ^{hij}	0.427 ^{f-i}	24.40 ^{b-k}	6.27 ^{b-e}	372.03 ^{bcd}	47.96 ^{ef}	8.76 ^{bc}	53.26 ^{hij}	163.43 ^e	220.67 ^{ab}	144.00 ^c	Baharan×Nima
1673.33 ^{ef}	0.458 ^{c-h}	26.13 ^{b-h}	6.13 ^{b-e}	362.80 ^{cd}	49.76 ^{de}	8.10 ^{b-g}	57.50 ^{c-h}	157.96 ^g	216.67 ^{bc}	144.00 ^c	Baharan×SLM046
1573.33 ^{fg}	0.486 ^{bcd}	24.66 ^{b-k}	5.96 ^{b-f}	205.73 ^{ij}	43.30 ^{ghi}	7.56 ^{d-h}	57.16 ^{fgh}	148.83 ^{jk}	216.67 ^{bc}	142.33 ^c	Baharan×Okapi
2053.33 ^{bc}	0.433 ^{e-i}	23.36 ^{jk}	5.26 ^f	170.900 ^{j-m}	42.20 ^{hij}	6.36 ^{ij}	48.76 ^k	143.90 ^{lm}	213.33 ^c	133.00 ^{ef}	Dalgan ×Zarfam
1540.00 ^{fgh}	0.406 ^{hij}	26.00 ^{c-h}	5.96 ^{b-f}	249.56 ^h	39.80 ^{ijk}	7.90 ^{c-h}	49.86 ^{kl}	163.50 ^e	220.67 ^{ab}	144.00 ^c	Dalgan ×Nima
2746.67 ^a	0.484 ^{bcd}	23.26 ^k	6.30 ^{bcd}	232.60 ^{hi}	53.06 ^{bc}	7.73 ^{d-h}	54.73 ^{ghi}	166.06 ^{de}	213.33 ^c	134.67 ^{de}	Dalgan×SLM046
2866.67 ^a	0.431 ^{e-i}	24.73 ^{b-k}	6.13 ^{b-e}	359.60 ^{cd}	52.86 ^{bc}	9.40 ^{abc}	63.70 ^e	148.53 ^{jk}	220.67 ^{ab}	152.33 ^b	Dalgan ×Okapi
1053.33 ^j	0.439 ^{d-i}	27.66 ^{bc}	5.70 ^{c-f}	303.53 ^{ef}	26.20 ^m	8.50 ^{b-g}	37.86 ^l	145.63 ^{kl}	222.00 ^a	151.00 ^b	Zarfam×Nima
2000.00 ^{bcd}	0.606 ^a	19.40 ^l	5.83 ^{b-f}	259.23 ^{gh}	45.23 ^{fgh}	7.80 ^{c-h}	55.96 ^{ghi}	176.73 ^a	213.67 ^c	144.00 ^c	Zarfam×SLM046
1160.00 ^j	0.427 ^{f-i}	27.60 ^{bcd}	6.10 ^{b-e}	223.10 ^{hi}	37.36 ^k	8.33 ^{b-g}	38.40 ^l	152.93 ^{hij}	216.67 ^{bc}	151.00 ^b	Zarfam ×Okapi
1486.67 ^{f-i}	0.442 ^{d-i}	25.60 ^{d-i}	5.53 ^{def}	348.50 ^{cd}	42.00 ^{hij}	8.53 ^{b-f}	52.10 ^{ijk}	165.36 ^{de}	222.00 ^a	152.67 ^b	Nima×SLM046
1926.67 ^{cde}	0.447 ^{d-i}	24.10 ^{b-k}	6.10 ^{b-e}	526.33 ^a	42.00 ^{hij}	10.33 ^a	38.00 ^l	151.40 ^j	222.00 ^a	156.67 ^a	Nima ×Okapi
1620.00 ^{fg}	0.366 ^{kl}	24.40 ^{b-k}	6.10 ^{b-e}	402.10 ^b	58.40 ^b	8.00 ^{b-h}	40.33 ^l	157.100 ^{gh}	223.33 ^a	160.33 ^a	SLM046×Okapi

میانگین‌هایی که در هر ستون دارای حداقل یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۱ درصد تفاوت معنی‌دار ندارند.

In each column, means followed by at least one letter in common are not significantly different at the 1% probability level, using Duncan's multiple range test.

Table 6. Specific combining ability of yield components and seed yield in half diallel crosses of eight rapeseed genotypes

تلاقی‌ها Crosses	تعداد روز تا گلدهی Days to flowering	تعداد روز تا رسیدیگی Days to maturity	ارتفاع گیاه (سانتی متر) Plant height (cm)	طول شاخه اصلی (سانتی متر) Length of main branch (cm)	تعداد شاخه فرعی Lateral branches	تعداد غلاف شاخه اصلی Pod per main branch	تعداد غلاف شاخه های فرعی Pod per lateral branches	طول غلاف (سانتی متر) Pod length (cm)	تعداد دانه در غلاف Seeds per pod	وزن هزار دانه (گرم) 1000grain weight (g)	عملکرد (کیلوگرم در هکتار) Yield (kg/ha)
RGS×Asa	7.92**	-4.28 ^{ns}	-20.02**	-6.55**	0.18 ^{ns}	1.13 ^{ns}	-6.72 ^{ns}	-0.27 ^{ns}	-1.12*	0.04**	-268.51**
RGS×Baharan	-4.47**	-10.08 ^{ns}	4.36**	2.02 ^{ns}	0.56 ^{ns}	0.02 ^{ns}	7.61 ^{ns}	0.30 ^{ns}	1.80**	0.02 ^{ns}	174.81*
RGS×Dalgan	-4.10**	-4.05 ^{ns}	7.55**	14.92**	0.12 ^{ns}	5.25**	5.76 ^{ns}	0.45*	0.64 ^{ns}	-0.03*	390.14**
RGS× Zarfam	-0.04 ^{ns}	8.88 ^{ns}	1.07 ^{ns}	6.24**	-1.09*	-0.82 ^{ns}	-5.06 ^{ns}	0.43 ^{ns}	2.91**	0.02 ^{ns}	167.48*
RGS× Nima	4.75**	1.41 ^{ns}	16.76**	1.54 ^{ns}	0.86*	3.12**	-51.04**	-0.47*	-0.98 ^{ns}	-0.01 ^{ns}	40.14 ^{ns}
RGS× SLM046	5.89**	-0.25 ^{ns}	2.53*	3.44**	0.09 ^{ns}	-2.04 ^{ns}	-56.07**	-0.20 ^{ns}	0.72 ^{ns}	-0.00 ^{ns}	-310.51**
RGS× Okapi	0.05 ^{ns}	5.81 ^{ns}	7.36**	2.47*	-0.47 ^{ns}	-2.38*	-43.66**	0.04 ^{ns}	1.97**	-0.05**	-268.51**
Asa×Baharan	2.79*	0.68 ^{ns}	5.07**	-1.98 ^{ns}	-0.28 ^{ns}	10.11**	-58.73**	0.00 ^{ns}	-0.87 ^{ns}	0.00 ^{ns}	68.81 ^{ns}
Asa×Dalgan	15.49**	4.38 ^{ns}	0.29 ^{ns}	-11.62**	0.68 ^{ns}	-17.86**	-44.87**	-0.27 ^{ns}	-0.70 ^{ns}	0.04**	-175.85*
Asa× Zarfam	-4.77**	6.31 ^{ns}	12.34**	7.96**	-0.40 ^{ns}	13.33**	-14.70 ^{ns}	-0.52*	-0.43 ^{ns}	-0.01 ^{ns}	241.48**
Asa× Nima	6.35**	1.18 ^{ns}	13.26**	5.49**	0.21 ^{ns}	4.18**	-24.22*	0.16 ^{ns}	0.16 ^{ns}	-0.02 ^{ns}	434.14**
Asa× SLM046	-2.81 ^{ns}	-1.17 ^{ns}	5.36**	8.87**	1.75**	5.14**	100.68**	0.69**	1.77**	0.03*	63.48 ^{ns}
Asa× Okapi	0.99 ^{ns}	1.58 ^{ns}	16.37**	7.96**	0.37 ^{ns}	0.23 ^{ns}	48.12**	0.14 ^{ns}	2.29**	0.02 ^{ns}	252.14**
Baharan×Dalgan	7.09**	-0.08 ^{ns}	0.41 ^{ns}	5.89**	1.12*	8.62**	125.48**	0.06 ^{ns}	3.56**	0.04**	14.14 ^{ns}
Baharan×Zarfam	2.15 ^{ns}	12.51*	4.23**	2.11 ^{ns}	0.03 ^{ns}	1.08 ^{ns}	8.42 ^{ns}	-0.01 ^{ns}	0.43 ^{ns}	-0.02 ^{ns}	531.48**
Baharan×Nima	-1.04 ^{ns}	0.04 ^{ns}	9.02**	1.88 ^{ns}	0.55 ^{ns}	3.50**	69.60**	0.10 ^{ns}	-1.27*	0.00 ^{ns}	-255.85**
Baharan×SLM046	3.42**	-0.61 ^{ns}	-1.38 ^{ns}	0.98 ^{ns}	0.56 ^{ns}	-1.93 ^{ns}	97.41**	-0.12 ^{ns}	.037 ^{ns}	-0.00 ^{ns}	-53.18 ^{ns}
Baharan×Okapi	-4.07**	-3.55 ^{ns}	-4.77**	1.48 ^{ns}	-0.07 ^{ns}	-5.87**	-65.41**	-0.24 ^{ns}	-1.07*	0.06**	-144.51 ^{ns}
Dalgan ×Zarfam	-2.47 ^{ns}	5.54 ^{ns}	-8.57**	-10.16**	-0.59 ^{ns}	-2.72*	-27.78*	-0.53*	-2.42**	-0.03*	20.14 ^{ns}
Dalgan ×Nima	-1.00	0.41 ^{ns}	11.34**	-0.62 ^{ns}	-0.47 ^{ns}	-0.23 ^{ns}	-56.00**	0.02 ^{ns}	1.23*	-0.02 ^{ns}	-347.18**
Dalgan×SLM046	-5.87**	-3.58 ^{ns}	8.97**	-0.88 ^{ns}	0.02 ^{ns}	5.79**	-35.92**	0.26 ^{ns}	-1.58**	0.01 ^{ns}	635.48**
Dalgan ×Okapi	5.95**	0.81 ^{ns}	-2.82*	8.91**	1.58**	8.11**	85.31**	0.14 ^{ns}	-0.09 ^{ns}	0.00 ^{ns}	764.14**
Zarfam×Nima	1.05 ^{ns}	7.01 ^{ns}	-10.07**	-6.00**	0.30 ^{ns}	-8.77**	13.43 ^{ns}	-0.12 ^{ns}	2.57**	-0.01 ^{ns}	-323.18**
Zarfam×SLM046	-1.47 ^{ns}	2.01 ^{ns}	16.08**	6.96**	0.27 ^{ns}	3.01*	6.17 ^{ns}	-0.09 ^{ns}	-5.78**	0.11**	399.48**
Zarfam ×Okapi	-0.30 ^{ns}	2.08 ^{ns}	-1.97 ^{ns}	-9.77**	0.70 ^{ns}	-2.32*	-35.71**	0.22 ^{ns}	2.43**	-0.02 ^{ns}	-431.85**
Nima×SLM046	-2.34 ^{ns}	-2.11 ^{ns}	5.04**	11.53**	-0.40 ^{ns}	4.66**	-11.44 ^{ns}	-0.53*	1.44**	-0.01 ^{ns}	32.14 ^{ns}
Nima ×Okapi	-4.17**	-5.05 ^{ns}	-3.18*	-1.73 ^{ns}	1.28**	7.19**	160.63**	0.08 ^{ns}	-0.03 ^{ns}	0.03*	480.81**
SLM046×Okapi	3.95**	-0.38 ^{ns}	-2.42 ^{ns}	-2.40*	-0.37 ^{ns}	16.35**	73.43**	-0.01 ^{ns}	0.17 ^{ns}	-0.08 ^{ns}	-49.85 ^{ns}
SE(sij)	1.27	5.07	1.25	1.20	0.43	1.16	10.97	0.22	0.53	0.013	81.09

جدول ۷- هتروزیس والد برتر (Htb) در تلاقی‌های دای‌آل یک‌طرفه هشت ژنوتیپ کلزا

Table 7. Heterosis over parents in half diallel crosses of eight oil rapeseed genotypes

عملکرد (کیلوگرم در هکتار) Yield (kg/ha)	وزن هزار دانه (گرم) 1000-grain weight (g)	تعداد دانه در غلاف Seeds per pod	طول غلاف (سانتی متر) Pod length (cm)	تعداد غلاف شاخه‌های فرعی Pod per lateral branche	تعداد غلاف شاخه اصلی Pod per main branch	تعداد شاخه فرعی Lateral branches	طول شاخه اصلی (سانتی متر) Length of main branch (cm)	ارتفاع گیاه (سانتی متر) Plant height (cm)	روز تا رسیدگی Days to maturity	روز تا گلدهی Days to flowering	تلاقی Cross
Htb	Htb	Htb	Htb	Htb	Htb	Htb	Htb	Htb	Htb	Htb	
-433.33**	0.05*	-1.53 ^{ns}	-0.76*	-69.00**	6.10**	0.80 ^{ns}	1.16 ^{ns}	-23.30**	-5.00 ^{ns}	15.33**	RGS×Asa
113.33 ^{ns}	0.01 ^{ns}	1.66 ^{ns}	0.13 ^{ns}	-17.83 ^{ns}	-0.73 ^{ns}	0.83 ^{ns}	3.90**	-2.23 ^{ns}	-16.00*	-5.66**	RGS×Baharan
426.66**	-0.03 ^{ns}	0.26 ^{ns}	0.53 ^{ns}	-20.53 ^{ns}	4.63**	0.56 ^{ns}	14.70**	3.33 ^{ns}	-7.33 ^{ns}	-0.66 ^{ns}	RGS×Dalgan
233.33 ^{ns}	0.00 ^{ns}	1.73*	0.23 ^{ns}	-69.50**	0.36 ^{ns}	-1.60*	8.10**	-8.73**	7.33 ^{ns}	-12.00**	RGS× Zarfam
-40.00 ^{ns}	-0.03 ^{ns}	0.56 ^{ns}	-0.86*	-144.26**	-0.56 ^{ns}	0.50 ^{ns}	1.96 ^{ns}	21.80**	-9.33 ^{ns}	-12.00**	RGS× Nima
-166.66 ^{ns}	-0.01 ^{ns}	-0.80 ^{ns}	-0.33 ^{ns}	-75.60**	1.50 ^{ns}	0.20 ^{ns}	9.00**	-1.33 ^{ns}	-13.00 ^{ns}	-7.00**	RGS× SLM046
-140.00 ^{ns}	-0.06*	4.73**	0.16 ^{ns}	-44.73**	-1.36 ^{ns}	0.06 ^{ns}	7.2**	-3.60 ^{ns}	-5.33 ^{ns}	-18.66**	RGS× Okapi
133.33 ^{ns}	0.04*	-0.06 ^{ns}	-0.26*	-71.86**	12.16**	0.63*	-2.76 ^{ns}	17.48**	-1.00 ^{ns}	4.00**	Asa×Baharan
273.33 ^{ns}	0.06*	-0.40 ^{ns}	-0.76*	-54.86**	-15.66**	1.76*	-14.50**	12.76**	5.33 ^{ns}	21.33**	Asa×Dalgan
180.00 ^{ns}	-0.01 ^{ns}	-0.66 ^{ns}	-1.13 ^{ns}	-40.16*	17.70**	-0.43 ^{ns}	7.16*	23.80**	5.33 ^{ns}	-14.33**	Asa× Zarfam
226.66 ^{ns}	-0.02 ^{ns}	-0.23 ^{ns}	-0.30 ^{ns}	-55.40**	3.66*	0.33 ^{ns}	1.60 ^{ns}	31.98**	-5.33 ^{ns}	-8.00**	Asa× Nima
80.00 ^{ns}	0.04 ^{ns}	1.20 ^{ns}	0.32 ^{ns}	143.20**	11.86**	2.33**	10.10**	22.08**	-11.33 ^{ns}	-11.66**	Asa× SLM046
260.00*	0.03 ^{ns}	1.96*	-0.26 ^{ns}	98.26**	4.43*	1.40*	8.36*	26.68**	-5.33 ^{ns}	-15.33**	Asa× Okapi
280.00*	0.04 ^{ns}	4.13**	-0.10 ^{ns}	148.33**	11.96**	2.20**	10.00**	8.95**	-1.00 ^{ns}	10.00**	Baharan×Dalgan
573.33**	-0.03 ^{ns}	0.86 ^{ns}	-0.30 ^{ns}	-6.86 ^{ns}	-0.63 ^{ns}	-0.33 ^{ns}	0.80 ^{ns}	11.75**	6.33 ^{ns}	-5.66**	Baharan×Zarfam
-360.00**	-0.00 ^{ns}	-1.40 ^{ns}	-0.06 ^{ns}	25.53 ^{ns}	-3.10 ^{ns}	0.33 ^{ns}	-7.86**	23.80**	-5.33 ^{ns}	-13.66**	Baharan×Nima
66.66 ^{ns}	-0.01 ^{ns}	0.33 ^{ns}	-0.16 ^{ns}	127.03**	-1.30 ^{ns}	0.80 ^{ns}	-3.63 ^{ns}	11.40**	-8.00 ^{ns}	-5.33**	Baharan×SLM046
-33.33 ^{ns}	0.05*	-1.13 ^{ns}	-0.33 ^{ns}	-17.33 ^{ns}	-7.76**	0.60 ^{ns}	-3.96*	1.60 ^{ns}	-9.33 ^{ns}	-18.66**	Baharan×Okapi
160.00 ^{ns}	-0.03 ^{ns}	-2.90**	-0.73*	-39.93*	-4.30*	-0.80 ^{ns}	-13.56**	-1.00 ^{ns}	2.00 ^{ns}	-10.33**	Dalgan ×Zarfam
-353.33**	-0.02 ^{ns}	0.86 ^{ns}	-0.36	-96.93**	-6.70**	-0.53 ^{ns}	-12.46**	26.18**	-5.33 ^{ns}	-13.66**	Dalgan ×Nima
853.33**	0.01 ^{ns}	-2.40**	0.13 ^{ns}	-3.16 ^{ns}	6.56**	0.43**	-7.60**	21.81**	-11.33 ^{ns}	-14.66**	Dalgan×SLM046
973.33**	-0.00 ^{ns}	-0.40 ^{ns}	0.26 ^{ns}	136.53**	6.36*	2.43**	1.36 ^{ns}	3.61 ^{ns}	-5.33 ^{ns}	-8.66**	Dalgan ×Okapi
-166.66 ^{ns}	-0.03 ^{ns}	1.40 ^{ns}	-0.63 ^{ns}	-42.96*	-12.26**	0.06 ^{ns}	-15.76**	3.75 ^{ns}	-4.00 ^{ns}	-6.66**	Zarfam×Nima
680.00**	0.13 ^{ns}	-6.86**	-0.33 ^{ns}	23.46 ^{ns}	6.76**	0.50 ^{ns}	2.33 ^{ns}	27.91**	-11.00 ^{ns}	-5.33**	Zarfam×SLM046
-200.00 ^{ns}	-0.04 ^{ns}	1.33 ^{ns}	0.10 ^{ns}	0.03 ^{ns}	-1.10 ^{ns}	1.16 ^{ns}	-15.23**	3.45 ^{ns}	-9.33 ^{ns}	-10.00**	Zarfam ×Okapi
166.66 ^{ns}	-0.02 ^{ns}	-0.06 ^{ns}	-0.80**	2.00 ^{ns}	12.93**	0.10 ^{ns}	19.60**	24.13**	-4.00 ^{ns}	-5.00**	Nima×SLM046
566.66**	0.01 ^{ns}	1.60 ^{ns}	-0.23 ^{ns}	179.83**	13.13**	1.90**	-3.63 ^{ns}	9.50**	-4.00 ^{ns}	-4.33**	Nima ×Okapi
260.00*	-0.10 ^{ns}	-1.26 ^{ns}	-0.06 ^{ns}	166.33**	29.33**	0.70 ^{ns}	-1.30 ^{ns}	8.26**	-2.66 ^{ns}	-0.66 ^{ns}	SLM046×Okapi

ns, *, **: non-significant and significant at 5% and 1% probability levels, respectively

ns, * و ** به ترتیب غیر معنی‌دار و معنی‌دار در سطوح احتمال پنج و یک درصد

نتیجه گیری کلی

کشت ارقام یکنواخت به صورت مداوم در یک منطقه باعث ایجاد نژادهای جدیدی از بیماری و آفات شده، پس افزایش آسیب پذیری و کاهش عملکرد را به دنبال خواهد داشت. بنابراین، نیاز است که تولید ارقام آزاد گرده افشان جدید و سازگار با مناطق مختلف از طریق تلاقی بین دو رقم متفاوت صورت گیرد. نتایج نشان دادند که تنوع ژنتیکی کافی بین ژنوتیپهای مورد بررسی از منظر صفات زراعی کلزا وجود داشت و می توان از این تنوع در جهت ایجاد ارقام مناسب با عملکرد بالا استفاده کرد. با توجه به بیشتر بودن واریانس ترکیب پذیری عمومی نسبت به واریانس ترکیب پذیری خصوصی و همچنین قابلیت توارث خصوصی بالا در تمامی صفات مورد مطالعه، از تحقیق حاضر می توان نتیجه گرفت که عملکرد ژن افزایشی در کنترل ژنتیکی عملکرد دانه و صفات مربوطه مهمتر بود. در مطالعه ارائه شده، اثرات ترکیب پذیری عمومی برای والدین ارزیابی شده برای هر صفت به طور قابل توجهی متفاوت بودند. علاوه بر این، هیچ یک از والدین اثرات ترکیب پذیری عمومی معنی دار برای همه صفات مورد بررسی نشان ندادند. اثرات ترکیب پذیری عمومی منفی و معنی دار برای صفات تعداد روز تا گلدهی، تعداد

روز تا رسیدگی و ارتفاع گیاه به طور همزمان تنها در رقم بهاره RGS و برای تعداد روز تا گلدهی و ارتفاع گیاه به طور همزمان تنها در رقم Dalgan مشاهده شدند. لذا این ارقام می توانند به عنوان منبع آلل های مطلوب برای دستیابی به زودرسی مدنظر قرار گیرند. ارقام Asa و Baharan با داشتن ترکیب پذیری عمومی مثبت و معنی دار برای افزایش عملکرد و برخی صفات مرتبط با آن به عنوان بهترین ترکیب شونده شناخته شدند. اثر ترکیب پذیری خصوصی، شاخصی برای تعیین سودمندی ترکیب پذیری تلاقی خاص در بهره گیری از هتروزیس است. در این بررسی، بهترین ترکیب شونده خصوصی برای عملکرد و برخی صفات مربوط به آن، تلاقی های $Nima \times Okapi$ ، $Asa \times Okapi$ ، $Dalgan \times Okapi$ و $RGS \times Dalgan$ بودند، ضمن این که این تلاقی ها هتروزیس مثبت و بالایی را در عملکرد دانه نشان دادند. بنابراین، این تلاقی ها منبع مطلوبی برای بهبود ژنوتیپ های کلزا از لحاظ عملکرد دانه خواهند بود.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری به خاطر تأمین منابع مالی و امکانات اجرای این مطالعه تشکر و قدردانی می شود.

References

- Abdelsatar, M. A., Mourad, K. A. & Ibrahim, S. A. (2020). The genetic system controlling agronomic traits in canola. *Egyptian Journal of Plant Breeding*, 24(2), 355-387.
- Ahmad, R., Khan, R. S. & Quiros, C. F. (2013). Inheritance of fertility restorer gene for cytoplasmic male-sterility in *B. napus* and identification of closely linked molecular markers to it. *Euphytica*. 194(3), 351-60.
- Ali, N., Khan, N. U., Ali, S., Ullah, F., Gul, S., Saeed, M. & Naveed, K. (2015). Combining ability studies for quantitative traits in *Brassica juncea*. *Journal of Animal & Plant Sciences*, 25(2), 495-501.
- Ali, Q., Ali, A., Awan, M. F., Tariq, M., Ali, S., Samiullah, T. R., ... & Hussain, T. (2014). Combining ability analysis for various physiological, grain yield and quality traits of *Zea mays* L. *Life Science Journal*, 11(8s), 540-551.
- Alsharari, S. F., Ibrahim, A. A. & Okasha, S. A. (2023). Combining ability for yield, oil content, and physio-biochemical characters of canola (*Brassica napus* L.) Under salt stress conditions. *Sabara Journal of Breeding & Genetics*, 55(4).
- Chand, S., Patidar, O. M., Meena, V. K. & Shiv, A. (2018). Barnase-barstar system: an indelible technique to produce hybrid seeds in self- pollinated crops. *International Journal of Farm Sciences*. 8(2), 109-113.
- Channa, S. A., Tian, H., Mohammed, M. I., Zhang, R., Faisal, S., Guo, Y., ... & Hu, S. (2018). Heterosis and combining ability analysis in Chinese semi-winter $\times$ exotic accessions of rapeseed (*Brassica napus* L.). *Euphytica*, 214(8), 134.
- Dezfouli, P. M., Sedghi, M., Shariatpanahi, M. E., Niazian, M., & Alizadeh, B. (2019). Assessment of general and specific combining abilities in doubled haploid lines of rapeseed (*Brassica napus* L.). *Industrial Crops and Products*, 141, 111754.
- FAO. (2022). Food and agriculture organization of the United Nations. FAOSTAT statistics database Available online at: <http://www.faostat.fao.org>.
- Gholizadeh Sarcheshmeh, P., Amiri Oghan, H., Shekari, F., & Gholizadeh, A. (2024). Combining ability and heterosis of spring oilseed rape genotypes under normal irrigation and drought stress conditions. *Journal of Crop Breeding*, 74-85. [In Persian]
- Gourrion, A., Simon, C., Vallée, P., Delourme, R., Chatres, S. & Jdheu, E. (2020). Enlarging the genetic diversity of win-ter oilseed rape (WOSR) by crossing with spring oilseed rape (SOSR). *Oilseeds & Fats Crops and Lipids*, 27(16), 1-5.
- Hochholdinger, F., & Baldauf, J. A. (2018). Heterosis in plants. *Current Biology*, 28(18), R1089-R1092.
- Huang, Z., Laosuwan, P., Machikowa, T. & Chen, Z. (2010). Combining ability for seed yield and other characters in rapeseed. *Suranaree Journal of Science and Technology*. 17, 39-47.
- Kamara, M. M., Rehan, M., Ibrahim, K. M., Alsohim, A.S., Elsharkawy, M. M., Kheir, A., Hafez, E. M., & El-Esawi M. A. (2020). Genetic diversity and combining ability of white maize inbred lines under different plant densities. *Plants*, 9, 1140.

- Kebede, B., Thiagarajah, M. R., Zimmerli, C. & Rahman, M. H. (2010). Improvement of open-pollinated spring rapeseed (*Brassica napus* L.) through introgression of genetic diversity from winter rapeseed. *Crop Science*, 50(3), 1236-1243.
- Mahanta, M., & Barua, P. K. (2020). Combining ability, heterosis and maternal effects for yield and attributing traits in yellow sarson (*Brassica rapa* L. var. yellow sarson). *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 9(4), 641-646.
- Mandal, S., & Kar, S. (2023). Heterosis and combining ability analysis in seed yield and its component traits in Indian mustard (*Brassica juncea* L. Czern & Coss.). *The Pharma Innovation Journal*. 12(8), 579-583.
- Mandal, K., Subba, V., Dasgupta, T., & Kundagrami, S. (2023). Combining ability and heterosis for seed yield and yield components in Indian mustard [*Brassica juncea* (L.) czern and coss]. *Agricultural Reviews*, 44(1), 100-106.
- Meena, H. S., Kumar, A., Ram, B., Singh, V. V., Meena, P. D., Singh, B. K., & Singh, D. (2018). Combining ability and heterosis for seed yield and its components in Indian mustard (*Brassica juncea* L.). *Journal of Agricultural Science and Technology*. 17, 1861-1871
- Menendez, Y. C., Botto, J. F., Gomez, N. V., Miralles, D. J., & Rondanini, D. P. (2019). Physiological maturity as a function of seed and pod water concentration in spring rapeseed (*Brassica napus* L.). *Field Crops Research*, 231, 1-9.
- Nassimi, A., Raziuddin, W., Ali, S. & Ali, N. (2006). Study on heterosis in agronomic characters of rapeseed (*Brassica napus* L.) using Diallel. *Journal of Agronomy*, 5(3), 505-508.
- Qian, W., Sass, O., Meng, J., Li, M., Frauen, M., & Jung, C. (2007). Heterotic patterns in rapeseed (*Brassica napus* L.): I. Crosses between spring and Chinese semi-winter lines. *Theoretical and Applied Genetics*, 115(1), 27-34.
- Rameah, V., Rezai, A., & Saeidi, G. (2003). Estimation of genetic parameters for yield, yield components and glucosinolate in rapeseed (*Brassica napus* L.). *Journal of Agricultural Science and Technology*. 5, 143-151.
- Rameeh, V. (2016). Estimation of combining ability of rapeseed advanced lines for yield and yield components. *Seed and Plant Journal*, 31(4), 665-679. [In persian]
- Rameeh, V. (2020). Combining ability of plant height, seed yield and quality traits in rapeseed. *Genetika*. 52(2), 805-814.
- Rameeh, V. (2023). Heterotic patterns in rapeseed (*Brassica napus* L.): Crosses between spring-type and winter-type genotypes. *Journal of Agricultural Sciences (Belgrade)*, 68(3).
- Shoshi-Dezfoli, A. A., & Honarnezhad. R. (2005). Determination of gene action and heritability of some of the traits related to rice quality using graphical analysis of diallel. *Iranian Journal of Agricultural Science*, 36(4), 813-818.
- Sincik, M., Sozen, E., Falk, K. C., Goksoy, A. T., & Acikgoz, E. (2014). Heterosis and combining ability in a diallel cross of turnip rape genotypes. *Turkish Journal of Field Crops*, 19(2), 219-225.
- Singh, K. H., Gupta, M. C., Srivastava, K. K., & Kumar. P. R. (2003). Combining ability and heterosis in Indian mustard. *J. oilseeds Res.* 20(1), 35-39.
- Tahira Atta, B. M. & Hussain, M. (2008). Combining ability studies in *Brassica napus* L. *International Journal of Agriculture and Biology*. 10, 205-8.
- Tian, C., Zhou, X., Liu, Q., Peng, J., Zhang, Z., Song, H., ... & Abou-Elwafa, S. F. (2020). Increasing yield, quality and profitability of winter oilseed rape (*Brassica napus*) under combinations of nutrient levels in fertiliser and planting density. *Crop and Pasture Science*, 71(12), 1010-1019.
- Wolko, J., Dobrzycka, A., Bocianowski, J., & Bartkowiak-Broda, I. (2019). Estimation of heterosis for yield-related traits for single cross and three-way cross hybrids of oilseed rape (*Brassica napus* L.). *Euphytica*, 215(10), 156.
- Xie, F., Zha, J., Tang, H., Xu, Y., Liu, X., & Wan, Z. (2018). Combining ability and heterosis analysis for mineral elements by using cytoplasmic male-sterile systems in non-heading Chinese cabbage (*Brassica rapa*). *Crop and Pasture Science*, 69(3), 296-302.
- Yadava, D. K., Singh, N., Vasudev, S., Singh, R., Singh, S., Giri, S. C., Dwivedi, V. K., & Prabhu. K.V. (2012). Combining ability and heterobeltiosis for yield and yield-contributing traits in Indian Mustard (*Brassica juncea*). *The Indian Journal of Agricultural Sciences*, 82(7), 563-567.